

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

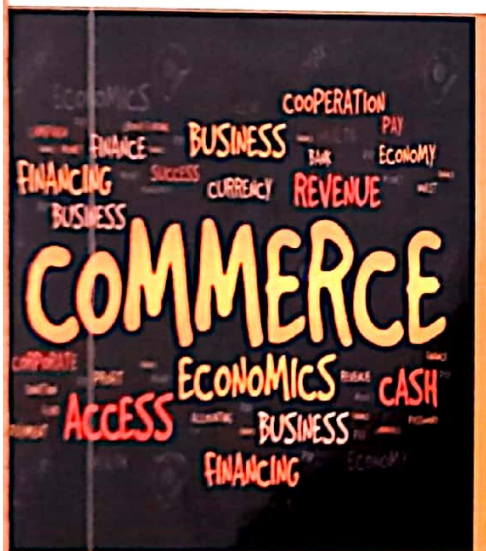
B. Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

December-2021

ISSUE No- (CCCXXXII) 332

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social

Research & Development

Training Institute Amravati

Editor:

Dr.Dinesh W.Nichit

Principal

Sant Gadge Maharaj

Art's Comm,Sci Collage,

Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:

Dr.Sanjay J. Kothari

Head, Deptt. of Economics,

G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage

Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :

- **Scientific Journal Impact Factor (SJIF)**
- **Cosmos Impact Factor (CIF)**
- **International Impact Factor Services (IIFS)**

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	Robert Browning and the Dramatic Monologue.	Asst. Prof. Archana P. Tiwari	1
2	Literature for Language Enrichment	Dr. Archana R. Watane	3
3	Rural Tourism boosts Rural Economy of India	Dr. Dilip S. Patil	5
4	Plot construction of Tess of the D'Urbervilles by Thomas Hardy	Dr. Laxman Gajanan Kolte	11
5	Emerging Trends In E-Commerce And Challenges	Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil	15
6	An Analysis of Housing Conditions in Jabalpur City	Prashant Tiwari /Dr. Janki Prasad	21
7	ग्रामीण साहित्य एक विचार	प्रा. अनिल नारायणराव चकोले	31
8	भारतीय धर्मनिरपेक्षतावाद : आकलन	प्रा. डॉ. देवलाल सु. आठवले	34
9	वस्तू व सेवा कराचा लोकांवर परिणाम : एक अध्ययन	डॉ. सुरेश बन्सपाल	37
10	स्वतंत्र विदर्भ राज्य आंदोलनाची सद्यःस्थिती	धनराज लक्ष्मण शिरभैर्ये / डॉ. जीवन एच. पवार	42
11	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील तुटीच्या अर्थभरण्याच्या प्रवृत्तीचा विश्लेषणात्मक अभ्यास	Dr. Hemlata Namdev Kavre	46
12	गोंड समाजाचे विविध पैलू	प्रा. डॉ. लखपती वा. गायकवाड	52
13	वाढती बेरोजगारी : प्रश्न आणि आव्हाने	प्रा. डॉ. विलास किसन मगर	55
14	पाली साहित्यातील थेरीगाथा ग्रंथातील थेरीचे दुःख व दुःख निरोध	प्रा. डॉ. बंडू एस. मानवटकर	60
15	वन्हाडातील स्वतंत्र इमादशाही राजवट : निर्मिती व विनाश	डॉ. वैभव माणिकराव मस्के	64
16	मीर तक़ी मीर की शायरी	डॉ. रेशमा तज़यीन	71
17	भारतीय संविधानाचे लोकशाही संवर्धनासाठी योगदान व भूमिका.	प्रा. मिलिंद विठ्ठल खांदवे	76
18	अपंग विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक समस्या व सहाय्यक तंत्रज्ञानाची उपयोगिता	सहा. प्रा. डॉ. तक्षशिला मोटघरे	81

19	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्त्री-पुरुष समानता डॉ. सुजाता रामदासजी नाईक	85
20	भारत एक उभरती वैश्विक राजनीतिक शक्ति : एक अध्ययन नीरज कुमार	91
21	महिला और पुरुष खिलाड़ियों का सांघीक खेलों में चयनित मानसीक घटकों का तुलनात्मक अध्ययन डॉ. योगेश निर्मळ	97
22	समर्थांचे मनाचे श्लोक : एक आकलन डॉ.उज्ज्वला आर.पाटील	106
23	संशोधनात ग्रंथालयाची भूमिका डॉ. रंजना भा. व्यवहारे	111
24	जागतिक तापमान वाढ : पर्यावरणीय परिणाम व उपाय प्रा. संजय एस. लांडगे	115
25	सद्यःस्थितीतील हवामान बदलाच्या संदर्भात पृथ्वीच्या भूशास्त्रीय काळातील हवामान बदलाचा अभ्यास प्रा. संजीव वि. भुयार	117
26	बालकांना लिंगभाव (स्त्री-पुरुष) समानतेचे शिक्षण – एक अध्ययन प्रा. शैलेश बाबुराव पाटील	125
27	अमरावती जिल्ह्यातील तूर पीक उत्पादकता व उत्पादकेतील बदल : भौगोलिक अध्ययन प्रा. नारायण गोविंदराव सोनुले	128
28	कोव्हिड-१९ चा भारतीय समाजावर झालेला आर्थिक परिणाम डॉ. सुधीर सुरेश ढोरे	133
29	संत जनाबाईंचे परमार्थ जीवन आणि विठ्ठलभक्ती एक विवेचन डॉ. देवेंद्र एस. तातोडे,	137
30	शिक्षकांची शिक्षण अभिवृत्ति एवं उनके आत्मविश्वास का अध्ययन श्रीमती उज्ज्वला भोंसले / डॉ. संतोष कुमार शर्मा	140
31	महाराष्ट्रातील मानवी प्रगतीचा चिकित्सक अभ्यास डॉ. वैशाली धनराज पाटील	144
32	प्रखर राष्ट्रवादी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर डॉ. दिपाली डी. भावे	150
33	आधुनिक भारताच्या स्वातंत्र्य चळवळीत वृत्तपत्रांचे योगदान श्रीमती सीमा जालिंदर भोसले	155
34	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या न्यायविषयक संकल्पनेचे अध्ययन डॉ. दिनेश वा. निचित	159
35	Same-Sex Relationship in India : A Socio - Legal Perspective Dr. Kiran Sharma	165
36	An Overview of Internet Marketing Dr. Rajesh M. Deshmukh	170
37	Population growth, urbanization and its Effect on cities Dr. Megha Sawarkar, / Mr. Amit Shrawan Ghodmare	173

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या न्यायविषयक संकल्पनेचे अध्ययन .

डॉ. दिनेश वा. निचित

प्राचार्य, संत गाडगे महाराज महा. वलगाव

Abstract :- Analysis of Ambedkars social and political philosophy is very tough job even though the researcher would like to make an attempt of his nation of social justice as a different perspective. Most of us only knew that Dr. B.R. Ambedkar was an architect of Indian constitution and he also a great teacher, educationist, lawyer, economist, anthropologist, sociologist, author, orator, politician, trade union, leader and above all social reformers. Emerged to fight against in justice in favors of dalit communities, however a few leader successfully communicated they own ides to societies towards the welfare of depressed society, politically , Ambedkar worked for the dalit rights, women rights, backward castes, minorities and working class people and struggled all his life for the minimum dignity of all human beings irrespective cast of class.

सारांश :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या सामाजिक , राजकीय, धार्मिक, व शैक्षणिक चळवळीत माणूस हा केंद्रबिंदू मानला . आपल्या हिंदुस्तान देशात माणसाला कधीच कोणत्याच कालखंडात केंद्रबिंदू मानला नव्हता. माणसाची महती कधीच गायली नाही माणसाचे महत्त्व प्राचीन कालखंडापासून ते अवर्चीन कालखंडापर्यंत या देशात कधीच कोणत्याच राज्यकर्त्यांनी , विचारवंतांनी, धर्मकर्त्यांनी, ग्रंथकार आदींनी मानलेले नाहीत. याउलट हिंदुस्थानात प्राचीन काळापासून ते आधुनिक काळापर्यंत धर्मकर्त्यांनी , धर्मशास्त्रांनी जातीला महत्व दिले. भारत देशात विविध जाती उपजाती आहेत ज्यांच्यात रोट्टी बेटी व्यवहारावर बंदी घालण्यात आलेली होती. ज्या जाती राजकीय आर्थिक व सांस्कृतिक बाबतीत संपन्न समजल्या जर त्या श्रेष्ठ व ज्या जाती गरीब होत्या त्या भारतात कनिष्ठ होत्या त्यांच्याकडे उत्पन्नाची साधने नव्हती. त्यामुळे या जातींना बरिष्ठ जातीवर अवलंबून राहावे लागत होते श्रेष्ठ समजल्या जाणार्या जाती अधिक गरीब होत गेल्या त्यामुळे सामाजिक विषमता होत गेली आणि याच आधारावर सामाजिक अन्यायाची प्रस्थापना झाली. याकरिता सामाजिक न्यायाची संकल्पना दृष्टीगोचर करणे गरजेचे आहे.

प्रस्तावना :- जगातील अनेक देशात मानवाने निर्माण केलेल्या सामाजिक आर्थिक व सांस्कृतिक विषमतेमुळे मानवा मानवा मध्ये श्रेष्ठ व कनिष्ठ असा भेदभाव केला जात होता ज्यांच्याकडे संपत्ती आहे असे लोक गरीब लोकांची पिळवणूक करीत असत.विशामवादी समाज व्यवस्थेमुळे श्रीमंत वक्ती अधिक श्रीमंत होत गेली व गरीब हा दयनीय अवस्थेमध्ये जीवन व्यथित करू लागला. १७ व्या व १८ व्या शतकात लोकशाहीचा प्रसार व प्रचार झाला. लोकशाहीची उभारणी स्वतंत्र, समता, बंधुता, न्याय यावर आधारित असल्याने त्याच्या समाजातील विषमता मान्य नव्हती. ज्यावेळी स्वतंत्र , समता व बंधुत्वाची संकल्पना जोर धरू लागली त्यावेळेस भारतामध्ये देखील पुरोगामी विचारवंत उदयास आले. ज्यांनी या विषमतावादी समाजास समतावादी बनविण्याचा प्रयत्न केला ज्यामध्ये प्रकर्षाने नाव घ्यावे म्हणजे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर. डॉ. बाबासाहेब अम्बेडकरांनी जे कार्य केले ते सामाजिक न्याय मिळावा, श्रेष्ठ व कनिष्ठाची दरी कमी व्हावी या हेतूने आपल्या संपूर्ण आयुष्यात लढा देत असताना सामाजिक नायावर अधिक भार दिला ज्यातून सर्व जाती धर्म मधील भेदभाव दूर करण्याचा प्रयत्न केला.

सामाजिक न्यायाची संकल्पना मांडत असताना त्यांनी स्त्रीवर होणाऱ्या अन्यायावर प्रकाश टाकला. स्त्री हि सर्व जगाची जननी आहे तिच्या कोणत्याही क्षेत्राची प्रगती होणे अशक्य आहे. परंतु पुरुषप्रधान संस्कृतीमुळे स्त्री हि अत्यंत खालच्या पातळीचे जीवन जगात होती ज्या स्त्रीमुळे समाज निर्माण करणे अशक्य आहे त्या स्त्रीला मं सन्मान नवता. तिचे जीवन हे उदासीनतेचे व पुरुषाची गुलाम म्हणून जगणे हेच होते. घरातील प्रत्येक कामात तिचा हातभार असायचा परंतु तिला प्रत्येकवेळी अन्याय सहन करावा लागला. समाजातील स्त्रियांवर होणारा अन्याय असो व जाती धर्मावर आधारित अन्याय असो या सर्व बाबींच्या अनुषंगाने ' डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक न्याय संकल्पनेचे अध्ययन " या विषयाची निवड करण्यात आलेली आहे.

विषयाचे महत्त्व :- भारतीय समाजात विविध जाती, धर्म , वेशभूषा , भाषा, प्रांताचे लोग राहतात. या समूहामध्ये राष्ट्रीय एकात्मता टिकून राहण्याचे गरज आहे, म्हणूनच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सांगितलेल्या लोकशाही मूल्याची गरज आहे. आज भारतीय समाजात प्रगती करणारा एक समूह तर जास्तीत जास्त गरीब होत जाणारा दुसरा समूह आहे. गरीब आणि श्रीमान्तामाधली दरी दिवसेंदिवस वाढत आहे. यातून मार्ग काढण्यासाठी या देशातील शेवटच्या घटकाला मुख्य प्रवाहात आणून त्यांना मान सन्मानाचे जीवन जगण्यासाठी हातभार लावणे गरजेचे आहे. आणि हे सर्व सध्या करण्याची शक्ती डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक न्यायाच्या संकल्पनेची गरज आहे. भारत हा विकानशील देश आहे भारत सर्व क्षेत्रात प्रगती करीत आहे. परंतु आजही भारतीय स्त्री समाजात दुय्यम समजली जाते, स्त्रियांवर आजही हुंडावळी, अन्याय , अत्याचार होत आहे. स्त्रियांच्या या सर्व समस्यांवर उपाययोजना करण्यासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी जो लढा दिला तो स्त्रियांना नयन देणारा आहे. त्यामुळे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांची न्यायाची संकल्पना महत्वाची आहे

संशोधनाची उद्दिष्टे:-

- १) सामाजिक या न्याय संकल्पना बाबत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा भूमिकेचा शोध घेणे.
- २) डॉ.बाबासाहेब यांच्या सामाजिक कार्यामुळे झालेले परिवर्तन शोधणे.
- ३) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक न्याय संकल्पनेची गरज व उपयोगितेचा अभ्यास करणे.
- ४) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक न्याय संकल्पनेमुळे राष्ट्रीय एकात्मतेला मिळालेली चालना तपासणे.
- ५) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक विचारांचा शोध घेणे.

संशोधन पद्धती :-प्रस्तुत शोधालेखासाठी ऐतिहासिक विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा उपयोग करण्यात आला. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक न्याय संकल्पनेचे अध्ययन या विषयाकरिता माहिती संकलित करताना प्राथमिक आणि दुय्यम तथ्यांचा उपयोग करण्यात आला.

➤ डॉ. आंबेडकरांच्या विचारांचे स्वरूप:-

डॉ.आंबेडकरवादाचे स्वरूप हे भौतिकवादी , समताधीस्तीत, बहुजनवादी, मानवकेंद्रित, परिवर्तनशील, खुलेपणाचा आग्रह धरून प्रस्थापित, करून व मैत्रीवर आधारित होते. संपूर्ण मानव जीवन हे इहवादी स्वरूपाचे असते यावर त्यांची श्रद्धा होती. कोणतीही बाब हि विध्वन्नाच्या आधारावर तपासून त्यावर विश्वास ठेवणे हा भौतिकवादी, दैववादी असणाऱ्या भारतीय समाजाला अतिशय मुलभूत व दूरगामी परिणाम करणारा आहे. भौतिकवाद हा मानवाला विध्वानवादी शिकवितो व त्यामुळे वैध्वन्यानिष्ठ दृष्टीचा आधार घेऊन सामाजिक न्यायाची प्रस्थापना करण्यास मदत होते. भारतीय समाज हा एका उतरंडी सारखा असल्याने त्याच्यात कमालीची विषमता दिसून येते. हि विषमता जात, धर्म यासारख्या बंदिस्त व्यवस्थेने घट्ट व भक्कम केलेली दिसते. समाजात जन्माला येणारा प्रत्येक वक्ती हा स्वन्त्रपणे जन्माला येतो तसा तो सामानही असतो परंतु समाजातील अनिष्ट बंधनामुळे

त्याच्यावर सामाजिक बंधनांचा पगडा निर्माण होतो. जो प्रांत मानवाला समाजात प्रतिष्ठेचे स्थान मिळणार नाही तोप्रांत सामाजिक न्यायाची स्थापना होणार नाही. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या चिंतनेचा, चिंतनाचा व तत्वाचा विषय हाच होता. डॉ.अम्बेडकर यांचा सामाजिक न्यायाचा विचार हा केवळ दलितंसाठी नव्हता त्यांच्या वळवळीत आदिवासी, स्त्री कामगार, शेतकरी यांच्यासारखे वंचित घटकांचे स्थान होते. बहुजन वाद हा लोकशाहीचा आधार असून त्यात अधिक लोकांच्या मताला अधिक मूल्य होते. त्यांचा हा विचार सामाजिक न्यायाबरोबर भारतीय लोकशाहीत प्रतिबिंबित होतो. सामाजिक न्यायाच्या प्रस्थापनेसाठी परिवर्तनवाद स्वीकारणे गरजेचे आहे. असे त्यांचे स्पष्ट मत होते. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर धर्म निरपेक्षतेस भारतीय लोकशाहीचा प्रणव आत्मा म्हणतात. भारतात विविध धर्म असल्यामुळे धर्मनिरपेक्ष हे तत्वच केवळ त्यांच्यात एकात्मता निर्माण करणारे आहे. हे भारतीय राज्यघटने च्या अनेक कलमाद्वारे स्पष्ट होते.

➤ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची सामाजिक न्याय संबंधीची भूमिका :-

डॉ. आंबेडकर यांच्या मते धर्म, जात, लिंग, वंश, प्रदेश यात भेदभाव न मानता शोषित वर्गाला केवळ न्यायच नव्हेतर त्यांचे अधिकार व हित सुरक्षित असायला हवे. डॉ. आंबेडकर यांचे सामाजिक न्याय संकल्पनेत सामाजिक बहिष्काराला विरोध करण्यात आलेला आहे. समाजात वावरत असताना बाक्तीकडून समाजातील चालीरीती परंपरा विरोधात वर्तन केल्यानंतर त्या वक्तीला समाजबाह्य केल्या जाते. भारतात बलुतेदार अलुतेदारांची पद्धत होती म्हणजेच वरिष्ठ जातीने ठरवून दिलेली कामे करावीत हा परंपरागत घालून दिलेला नियम होता. या जाती आधारित कामामुळे जी कनिष्ठ कामे आहेत ज्यामधून आर्थिक विकास होत नाही यास डॉ. आंबेडकर यांनी विरोध केला.

भारतात पुरुष प्रधान संस्कृती असल्याने महिलांना पुरुषांच्या बरोबरीचे हक्क व अधिकार नव्हते. महिलांचे शोषण केले जायचे त्यात अपहरण , बलात्कार, हुंडावळी या समस्यांना सामोरे जावे लागत असत. त्यामुळे समाजात एक वाजू कमकुवत होती या कारणाने आंबेडकर यांचा पुरुष मतेला विरोध होता. जमीन आणि संपत्तीचे समान वाटप करून जमिनीचे सार्वत्रीकरण व्हावे यातून शेतमालाला योग्य तो भाव मिळून सर्वांची प्रगती होईल तसेच श्रियांना तिच्या वडील व पतीच्या संपत्तीत वाट असावा कारण तिला दोघेही नसताना संपत्ती असणे म्हत्वाचे आहे. असे डॉ. आंबेडकर यांचे मत होते. आर्थिक आधारातून तिच्यावर होणाऱ्या सामाजिक अन्यायाला काही प्रमाणात तरी तडा जाऊ शकतो व सामाजिक न्यायाची प्रस्थापना होऊ शकते.

➤ डॉ. आंबेडकर यांचा समाजवाद :- डॉ. आंबेडकर यांनी समाजवादाचा पुरस्कार केला होता. त्यांना रशिया आणि चीनचा समाजवाद मान्य नव्हता. त्यांच्या मते या देशातील समाजवादी व्यवस्था राजकीय तसेच आर्थिक क्षेत्रात लोकशाहीचा स्वीकार करून, उद्योगावर स्वताची मालकी प्रस्थापित करून समाजवादी व्यवस्था प्रस्थापित होऊ शकते यातून सर्व घटकांचा विकास होऊन भारतीय समाज प्रगतीशील होईल तसेच संपत्ती चे विकेंद्रीकरण झाल्याने कोणताही वर्ग दुर्बल राहणार नाही यातून भारतीयसमाज एक संघ व एकात्म राहील. आर्थिक स्पर्धेच्या युगात दुर्बल, वंचित शेतकरी, स्त्री कामगार दलित समाजाचे संदर्भ व समस्या बदलल्या आहेत. आर्थिक परावलंबित्व वाढल्याने समाजात विषमतेची दरी निर्माण झालेली आहे. वंचिताकरिता संस्था उभारणे, रचनात्मक कार्यक्रम राबविणे आवश्यक असताना त्याकडे सोयीप्रमाणे व गरजेनुसार सरकारसह समाजाला विसर पडला आहे आज प्रत्येक जन केवळ धावतो आहे व धावण्याच्या शर्यतीत कमजोर केव्हाच वाद झालेला आहे. अशा पार्श्वभूमीवर त्यांना उभे करणे आंबेडकरवादी समाज विचारांचे आव्हान आहे.

➤ सामाजिक न्याय संकल्पनेची वस्तुस्थिती व गरज :- डॉ.आंबेडकर यांनी संपूर्ण भारतीय समाजाचा विचार करून आपले विचार मांडले व विचाराप्रमाणे कार्य हि केले परंतु बरेच वेळा त्यांच्या विचारांचा विचारही केला गेला नाही. काही समुदायाने त्यांच्या विचारांचा स्वीकार करून त्याचा प्रचार हि केला. श्रियांसाठी त्यांनी हिंदू कोड बिल मांडले ते लोकसभेत मंजूर करून

घेण्यासाठी मोठी ताकद पणाला लावली ज्यात श्रीयांच्या सर्वांगीण समस्यांचा उहापोह केला होता. ते बिल पुढे मंजूर झाले नाही म्हणून त्यांनी आपल्या मंत्रीपदाचा राजीनामा दिला. परंतु आजही त्यांच्या विचाराला पाहिजे तसे समजून घेतले नाही.

डॉ. आंबेडकर यांच्या सामाजिक न्याय संकल्पनेची आज समाजाला गरज आहे. आजही समाजात शोषित घटक आहेत, या दुर्बल घटकांचे शोषण होताच आहे. त्यांच्यावर सामाजिक स्तरावर अन्याय होऊन त्यांची प्रतिष्ठा धुळीस मिळत आहे. या शोषणातून मुक्त करण्यासाठी व त्या सर्व समुदायाला समाजाच्या मुख्य प्रवाहात घेण्याची गरज आहे. आणि हे फक्त डॉ. आंबेडकर यांच्या न्याय संकल्पनेतून साध्य होऊ शकते. याकडे संपूर्ण मानव जातीने लक्ष केंद्रित करणे गरजेचे आहे. डॉ. आंबेडकर यांचे संवैधानिक योगदान हे सामाजिक संकल्पनेला हातभार लावणारे आहेत. त्यांनी वःयातिक स्वार्थाच्या पलीकडे जाऊन प्रत्येक परिस्थितीत समाजातील सर्व घटकांचा विचार करून सामाजिक न्यायचाच मार्ग स्वीकारला त्यामुळे आजच्या या सामाजिक न्याय संकल्पनेला विसरता येणार नाही.

➤ निष्कर्ष :-

- १) आंबेडकर यांच्या सामाजिक न्याय संवधीच्या विचारांचा सर अजूनही प्रबुद्ध भारताचे स्वप्न पाहणारा विचारप्रवाह आहे.
- २) आंबेडकर वाद जातीय व्यवस्थेचा आधार असलेली धर्मव्यवस्था नाकारणे आणि समाधीस्तीथ नव्या सामाजिक रचनेचा आग्रह धरणारा विचार आहे.
- ३) सामाजिक मूल्य न रुजलेली व्यवस्था हे आपले समाज वास्तव आंबेडकरवादा समोरील सर्वात मोठे आव्हान आहे.
- ४) दोन शेजाऱ्यांना अलग करणाऱ्या जातीचा भिंत धर्माच्या भक्कम पायावर उभी आहे त्याचे काय , हा वावासाहेबांचा प्रश्न आजही महत्वाचा वाटतो .
- ५) आंबेडकर यांचा स्त्रियांवर अत्याचाराचा लढा नष्ट करण्याचा प्रयत्न कायम राहावा.
- ६) भारतात उतरंडी प्रमाणे जात व्यवस्था असल्याने वावासाहेब त्यास श्रेणीबद्ध विषमता मानतात.
- ७) भारतात शोषण व्यवस्था व वर्ग संघर्षाचा पाया हा आर्थिक नसून धर्म व्यवस्थेत व जाती व्यवस्थेत आहे. म्हणूनच वावासाहेबांना वर्ग संघर्ष ऐवजी जाती अंतर्गत लढा महत्वाचा वाटतो .
- ८) आंबेडकर वाद सर्व प्रकारच्या कर्मकांडांना विरोध करून सामाजिक परिवर्तनासाठी जातिमुक्त समाज व अंधश्रद्धा निर्मूलन यांह महत्व देणारा आहे.
- ९) चवदार तळ्याचा लढा , काला राममंदिर प्रवेश व धर्मांतर हा स्वतंत्र , समता, बंधुता व न्याय या लोकशाही तत्वांना गतिमान करणारा लढा होता.
- १०) सामाजिक अन्यायाचा परिपाक म्हणजे भारतात झुंडशाही चा होत असलेला उदय भावी भारतासाठी धोकादायक ठरणारा आहे.

➤ समारोप :- थोडक्यात आधुनिक भारताची जडण घडण होत असताना डॉ. आंबेडकरांचे विचार उपयुक्त ठरले आहे. परंतु आजही समाजात विविध स्तरावर असमानता दिसून येते. भेदभाव वाक्तीच्या वाक्तीमत्त्व विकासात एक अडसर ठरतो त्यामुळे समाजात सामाजिक असंतुलन निर्माण होते. दबलेला शोषित वर्ग आहे त्या वर्गाच्या मनात असुरक्षिततेची भावना निर्माण होते. यातून राष्ट्र विघातक कृती घडण्यास चालना मिळू शकते. देशातील उच्च निम्न भेदभाव विरहीत समाज घडविण्यासाठी या देशातील प्रत्येक नागरिकाला त्याचा विकास करण्याची संधी मिळायला हवी. याच अनुषंगाने भारतीय समाज व्यवस्थेच्या पटलावर डॉ. आंबेडकर यांचे सामाजिक न्याय संवधीचे विचार प्रचलित व्यवस्थेवर आघात करून समाजवादी, स्वतंत्रवादी , धर्मनिरपेक्षवादी, समाज संरचनेची चौकट निर्माण करणारे आहे. सामाजिक अन्याय , अत्याचाराचा घटनात्मक मार्गाने विरोध करणारी त्याची सामाजिक न्याय संकल्पना आहे. अर्थतत्त्व सामाजिक न्यायाच्या प्रस्थापनेसाठी लोकशाही मार्गाने संघर्ष करणारा त्याचा विचार प्रवाह पाहिजे.

➤ संदर्भ सूची :-

- १) गायकवाड प्रदीप, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची समग्र भाषणे , क्षितीज पुब्लिकेशन नागपूर. ओगस्ट २०११ .
- २) कीर धनंजय, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर पोपुलर प्रकाशन २०१६
- ३) बाघमारे भारत, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि हिंदू कोड बिल प्रबद्ध भारत प्रकाशन नागपूर २०१२
- ४) डॉ. नाईकवाडे अशोक, भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर गौरवग्रंथ विध्याभारती प्रकाशन दिल्ली .
- ५) कसबे रावसाहेब , डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे भाषणे खंड-६ अशोक प्रकाशन नागपूर २०१८
- ६) डॉ. जातव .आर.डी. " सामाजिक न्याय का सिद्धांत " समता साहित्य सदन नागपूर २०१५
- ७) खान्देला सि.एम , मानवाधिकार एवं सामाजिक न्याय पोयीन्तर प्रकाशन २००८
- ८) प्रा. कुलकर्णी के. " मानवी हक्क सामाजिक न्याय डायमंड प्रकाशन नागपूर. २००८

ISSN 2277-8071

RESEARCH NEBULA

*An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in
Arts, Commerce, Education & Social Sciences*

DOI PREFIX 10.22183

JOURNAL DOI 10.22183/RN

IMPACT FACTOR 7.399

Zephyr

Ph: D Research Centre
SMT. KESHARBAI LAHOTI MAHAVIDYALAYA,
AMRAVATI, MAHARASHTRA

VOLUME X, ISSUE IV, JANUARY 2022

Published on 7th January, 2022

www.ycjournal.net

S.N	Author(s)	ORCID	Title	Page
1.	DR. APARNA SHUKLA Associate Professor Avadh Girls Degree College, Lucknow aparnashukla.avadh@gmail.com	https://orcid.org/0000-0001-8648-4963	NEED OF ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR BALANCED ENVIRONMENT	19
2.	DR. DINESH W. NICHIT Principal, Sant Gadge Maharaj College, Walgaon, Amravati	https://orcid.org/0000-0002-1437-1107	POLITICAL ECONOMY – A STUDY	22
3.	MR. SHASHIKANT S. SHENDE Assistant Professor, Department of English Yadaora Poshattiwar Arts College, Talodhi (Balapur)	https://orcid.org/0000-0002-9387-7121	DISLOCATION OF THE BODY: REFLECTED IN THE MOVIES LIKE <i>THE MATRIX</i> , <i>TRANSCENDENCE</i> AND <i>ROBOCOP</i>	26
4.	PROF. DR ULKA S. WADEKAR Department of English, Smt. Kesharbai Lahoti Mahavidyalaya, Amravati. ulkaspatil@gmail.com	https://orcid.org/0000-0001-6531-9862	GLIDING OVER THE WIND: THE ZEPHYR	29
5.	DR. V. L. BHANGDIYA Principal, Research Supervisor, Kesharbai Lahoti College, Amravati KU. KOMAL SUGANCHANDJI TAORI Research Student, Kesharbai Lahoti College, Amravati	https://orcid.org/0000-0002-3024-2399 https://orcid.org/0000-0003-0930-7685	INDIAN WOMEN AND AGRICULTURE	32
6.	DR. JAGRUTI S VYAS Assistant Professor, Department of English Smt Kesharbai Lahoti College, Amravati Jagruti3.vyas@rediffmail.com	https://orcid.org/0000-0002-4472-2676	THE SUBALTERN SAGA SUPPRESSED BEHIND 'THE CALCUTTA CHROMOSOME'	35
7.	PRIYANKA S. AMBALKAR Research Scholar, Smt Kesharbai Lahoti College, Amravati ambalkarpriyanka@gmail.com DR. VIJAYKUMAR L. BHANGDIA Research Supervisor, Principal, Smt Kesharbai Lahoti College, Amravati.	https://orcid.org/0000-0002-8196-3786 https://orcid.org/0000-0002-3024-2399	THE IMPACT OF ONLINE SHOPPING ON RETAIL TRADING IN INDIA DUE TO COVID-19	39
8.	RAJIV MONDAL Assistant Professor, Degree College of Physical Education, H.V.P. Mandal's., Amravati, Maharashtra mondalrajiv1993@gmail.com	https://orcid.org/0000-0003-3238-331X	EFFECT OF SUDARSHAN KRIYA ON ANXIETY AND FRUSTRATION OF COLLEGE STUDENTS	43
9.	NILESH DAHALE Research Scholar, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati. augustnilesh@gmail.com	https://orcid.org/0000-0002-1207-4723	DEPICTION OF STRUGGLE FOR HUMAN RIGHTS REFLECTED IN LANGSTON HUGHES'S POETRY	47
10.	VIJAY SAHEBRAO BHAGAT Assistant Professor, Department of English, Arts, Commerce and Science College Maregaon Dist : Yawatmal vijaybhagat1819@gmail.com	https://orcid.org/0000-0002-7127-3757	WOMEN AND SOCIAL REFORMS IN INDIA	50

POLITICAL ECONOMY – A STUDY

ORCID

Connecting Research
and Researchers

<https://orcid.org/0000-0002-1437-1107>

DR. DINESH W. NICHIT

Principal,
Sant Gadge Maharaj College,
Walgaon, Amravati.

Received: 08.11.2021

Reviewed :11.11.2021

Accepted: 15.11.2021

ABSTRACT

The measures taken by the government to regulate trade exchange money and taxes are politically motivated. In other words, it is also called religious policy. This concept is often used to address issues related to economic developments in the state. The concept of political economy is linked to the golden age of France and England in the eighteenth century. From the book Wealth of Nations, he looked at political economy as a new branch of economics. In sociology, social, ethical, historical issues were linked on the basis of this concept. Political economy This product is related to factors like surplus value, control, employment, trade, etc. Political finance became a recognized academic profession and was considered a science. The economist Karl Marx, in his book 'Contribution to a Critique of Political Economy', tried to redefine the term in more detail. Political economics can provide not only an outlook on material life but also other perspectives on identity and culture. The subject 'Political Economy' has been chosen for this purpose.

INTRODUCTION

'Political economics' is an approach that studies the interrelationships of both political and economic factors. While examining these interrelationships, the effect of political factors on economics is not analyzed in such a one-sided manner, but the political economics of studying the influence of these two factors on each other and its intricacies. Political economics involves the study of the microcosm of how the effects of each political event are presented from within the economy and how economic activities, transactions operate to make those events happen. As well as the influence of political economy on each other, the complexities of the two factors are also important. The day-to-day affairs of human life are governed by the consensus of power and economics, sociology, etc. The integration of daily life is a process of political finance. Sociology has looked at this concept from a holistic perspective. This approach is important to examine the family system, caste, class, gender, etc., together and gain a detailed knowledge of them.

OBJECTIVES

1. To explore the interdependence between the concepts of both economics and politics.
2. Can money alone change the outlook on material life? Check it out.
3. Prove that the concept of economics is a concept that creates theoretical space.
4. Exploring the intricacies of politics and economics.
5. To examine the interdisciplinary interaction through the concepts of both economics and politics.

6. To study the production system of capitalism and its model determines the pace of development.
7. To explore the importance of political economy in studying the process of modernization.

RESEARCH METHODOLOGY

While studying 'Political Economy', various research methods were experimented with. It mainly focuses on historical methods, analytical methods. The subject matter is interpreted using the sample selection method. This study focuses on primary fact collection and secondary fact collection. The research article concludes by experimenting with articles from magazines, journals, internet, newspapers in secondary fact collection.

INTERPRETATION OF DATA

Since political economy is closely intertwined, we can examine the correlation of historical events and relate them to personal life.

1. Interdisciplinary Dialogue-

The concept of political economy is formed out of mutual friendly relations. So this concept creates a theoretical space and from this space the relationship between the two concepts becomes clear. Political economics helps to understand the complexities and correlations between the political and economic spheres. Political economics is an amalgamation of the three elements of perspective, concept and methodology. It provides information on the interaction between economic, social and political factors and its impact on different institutions. Political economics leads to interdisciplinary dialogue, from which important analyzes emerge.

2. Government Finance -

Government finance is an important branch of economics that deals in detail with how the money and resources required for the various functions of government are obtained and spent. According to the traditional view, government finance is a major branch of economics and includes subjects such as government revenue, government expenditure and government debt. Since the state regulator has been created to run the social life smoothly, it is natural for this institution to be associated with many economic, political and religious aspects of the society. The government has gained an important place in the life of the society. However, the idea that the government should not interfere too much in the economy and that the functioning of the government should be limited to protection of life and property, resistance to foreign aggression and few things prevailed in the eighteenth and nineteenth centuries. Over time, it has become clear that the unrestricted economy does not serve the public interest. Though the government should intervene in the economy to promote the public interest, there should be no problem. Now the scope of government financial transactions has increased so much that it has far-reaching and visible effects on the overall economic life of the society. Therefore, the financial transactions of the government have gained a unique general importance in today's world.

The purpose of financial transactions is one and that is to meet the needs of human beings. These human needs are of two types. Individual and collective. In general economics, man's individual needs and various ways of meeting them are considered, while in co-operative economics, man's collective needs are considered. Collective needs are not the sum of individual needs. These needs arise from the collective life of man. Sometimes it is not in the interest of the society for individuals or organizations to meet these needs. Only a strong and socially conscious organization like the state can function.

3. Financial Analysis -

Institutional government finance can be studied from a variety of perspectives. Institutional studies describe the institutions of government finance and consider its functioning. In contrast, analytical studies examine government finances in terms of general economic analysis. The most important test is the principle of maximum social benefit. While the benefits to the government outweigh the costs to the public when paying taxes to the government, the social benefits increase, the problem remains as to how to calculate this benefit and decide whether it is maximal or not. The tests are important to increase the national income due to government finances, to ensure maximum uniformity in the distribution of income, to improve the organization of production and the pattern of production.

There is a perception that there is a big difference between public and private economies. For example, private finance is for personal gain and it has to control expenses as per income. On the contrary, government finances are in the public interest. Income can be calculated exactly as minus expenses. But this assumption is not entirely true. For example, the question of matching income and expenses has to be solved in both types of transactions. Such an effort is made in the government budget every year.

4. Benefits of Government Financial Transactions -

The duration and breadth of public finance is much greater than that of private finance. The benefits of government services cannot be measured by how much each person receives because these services are inseparable. Therefore the cost of services cannot be recovered from the individual in proportion to the benefit. The society pays this price in the form of taxes in a community manner. No one can be excluded from the benefits of the financial transactions of the government. Defense, police services are available to all. The question of face-to-face meeting of income and expenditure is still a matter of government practice. Such an effort is made in the government budget every year. A budget is called a balanced budget if the expenditure and income are met face to face, while a budget is called a balanced budget if the face is not met. Dividing the balanced budget into two types is called deficit budget and balance budget. Economists in general tend to approve a balanced budget. But this kind of budget is not always conducive to the economy. The philosophy of deficit budgeting is pursued during the Great Depression. According to him, the lack of effective demand in the economy leads to unemployment. In order to increase this demand, the government should spend more than its income even by taking out occasional loans. It should be spent on road construction, canals, public works. As a result, those who are new to the job will have to play with money and buy a variety of goods. Increasing demand means increasing production and increasing employment. A balanced budget does not mean that economic growth can be accelerated. That too has come to the fore. For all the above reasons, the idea of a balanced budget has lagged behind.

The purpose of government policy is not to make money, because the government can make as much money as it wants. The government has to implement fiscal policy in such a way that the ratio of government revenue to expenditure is maintained in order to maintain the level of effective demand so that the ratio of gross national product to employment and effective demand will remain stable in the society. The government aims to achieve the overall goals of achieving economic growth, regional imbalances of development, and price stability.

Income and expenditure are not means but means. All of the above thoughts are referred to as purposeful finances. Accept the idea that this new idea is going to undermine the traditional thinking of government finance and all your ideas have to be put aside.

5. Income Distribution and Consequences -

The source and type of government revenue depends on the economic condition of the society. The sources of income of the government are: ransom, recovery in the form of fines, income from state-owned enterprises, income from government property, tax and interest income. While discussing the importance of these tools, one has to study the tax system, tax system, taxation, types of taxes, effects on tax revenue and distribution of income, etc.

6. Debt shelter to the government-

Due to the huge increase in government expenditure, the income from general income is not enough. So many times the government has to resort to debt. When and how to get a loan from someone, what are the consequences of taking out a loan and repaying a loan, who is burdened with debt and poor matters is a separate subject of study. If there is not enough loan and it is not possible to reduce the cost, then challan has to be created. Inflation rises due to excess currency formation. Policies on tax collection methods have to be decided keeping in view the political, social and economic situation in the country. The success of fiscal policies depends on a number of factors, such as the people's trust in the government, the people's support for government policy, the cohesiveness of society, and so on. In modern times, government revenue is collected in the form of money, as money is used everywhere in the country's economy as a means of regulation. But on special occasions tax collection can also be done in the form of service goods. Fiscal policy also depends on the prevailing economic thinking. For example, before the First World War, there was a demand for a balanced budget. Deficit budgets are used these days.

7. Changing global political economy -

In the last few months, US President Donald Trump has made significant changes in US foreign policy. It is clear that the visit of North Korean President Kim Jong-un to China and the change in its economic policy will create a new equation in world politics and will have an impact on other nations of the world. The national interest is behind these developments as well as the political economy.

Political decisions are made for economic reasons. Economics is also affected by political decisions. In the study of international politics, the interrelationship between economics and politics is studied. The interplay between economics and politics is blurring the boundaries between the national and international political economy. Increasing international trade The

membership of regional economic organizations and the process of globalization increase the interdependence of nations. Their economies are linked to other countries. Therefore, economic change in one nation affects other nations. The effects of such changes in a powerful country like the United States are global. Then there are the political consequences. In short, markets and politics are the driving forces behind the international political economy. Understanding international politics requires understanding this political economy.

8. A quick overview of international change -

The United States took the lead in financing Europe's economic woes after World War II by providing massive financial assistance to Western European nations through the Marshall Plan, which accelerated capitalist economic development in Europe and made the United States a strong ally in world politics. It was created by the International Monetary Fund, the World Bank and the GATT. Of these, the Monetary Fund was created to provide road loans, World Bank financing for development work, and GATT to set the terms of global trade. These institutions are controlled mainly by the United States and Western European countries. In the West, these institutions eventually provided loans and finances to pro-US and non-aligned countries. The underdeveloped and poor countries ruled the world south, while the Soviet Union and its satellite countries and Communist China were outside the British woods system. These countries, which had communist economies and were opposed to capitalism, had a different system. During the Cold War, just as the United States and the Soviet Union clashed politically and militarily, so did their economies. The economies of the communist countries, which did not have the same trade and other transactions as the other countries of the world, gradually slowed down and the production system in these countries remained backward due to the lack of new technologies.

With the end of the Cold War, the United States remained the only superpower in the world. The capitalism of the advanced countries of the United States and Western Europe had increased so much that now they needed markets of more countries, more areas for capital investment. After the Iraq war was won in 1991, the United States proposed the WTO through the Dunkel Draft. The main objective was to force developing countries to abandon their defense and policies and open up their markets. The main emphasis of this liberal system was on open trade and open economy. Ten directions like India, Brazil, Mexico strongly opposed the Dunkel drop. They feared that their economies would be taken over by developed countries. But they were forced to accept the drop, fearing financial sanctions. It formed the World Trade Organization. This was the new stage of liberal capitalism. This was

the beginning of a new globalization. The revolution in information technology took place around this time and now the free flow of capital and the free flow of labor started as expected. All nations opened their markets by reducing import duties. There have been some major setbacks to the horse race of capitalism since the 1990's. In this way, great changes and transformations took place in the economic field in the international arena.

CONCLUSION

1. Just as political decisions affect finances, so do financial reasons.
2. Economics means markets and politics are the driving forces behind the international political system.
3. The government needs to consider how much and to what extent the total expenditure should be.
4. There is no doubt that effective growth in the economy creates unemployment.
5. There is a need to consider that the time and scope of public finance is much wider than that of private finance.
6. In order for social life to run smoothly, it is necessary to create a state institution as well as an economy as a social controller.
7. In the present times, there is a need to think and analyze the concept of political economy again and again.

Economics and politics are closely linked. While studying international politics, one realizes that the concepts of economics and politics are interdependent. The boundaries between the international political economy are blurred. The emergence of new equations in world politics has had an impact on the economy of every nation. Economics often leads to complexities, both political and economic. Political Economy Causes the effect of every political event is reflected in economics. Every political activity is linked to economic transactions, which is why it takes time to consider the concept of political economy from a holistic point of view.

REFERENCES

1. Garge, So. Ma. 'Indian Sociology Dictionary' Shirur 2008
2. Gupta, Dipankar, Social Stratification, New Delhi, 1992
3. Habib Irfan, The Agrarian system of Mughal India, New Delhi, 1993
4. Lele, Jayant, Elit Pluralism and class Rule-political development in Maharashtra, Bombay, 1983
5. Robbins, L. C. The Economic Basis of Class Conflict and other Essays in Political Economy, London, 1939
6. Marshall, A, Principles of Economic, London, 1890
7. Mukherjee R, The Dynamics of a Rural Society, Berlin, 1957.

ISSN 2231-6671

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-TECH

RESEARCH ANALYSIS

EDITOR IN CHIEF
DR. BALAJI KAMBLE

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Financial Reforms in Banking Sector and its impact on the Consumers Dr. Sunil S. Kedar	1
2	Role of Cloud Based E-earning in Pandemic Situation Dr. Jagdish Ramesh Kute, Dr. Sharad Dnyandev Patil	9
3	Automation and Computerization of Polytechnic College Libraries in Marathwada region: A Study Asad Ahmad Pathan, Dr. Balaji Nivratti Dhakne	17
4	Effect of aerobic Exercise on Football Kicking Skills of Football Players Dr. Rajendra Y. Deshmukh	23
5	नाटककार नरेंद्र मोहन और उनके नाटक सुनिल प्रकाश खोत	28
6	पश्चिम विदर्भातील नगदमुक्त आर्थिक व्यवहार एक अभ्यास डॉ. जे. एम. काळे, अजित गोपालराव कुलकर्णी	33
7	नांदेड जिल्ह्यातील रासायनिक खताच्या वापरातील बदल डॉ. डी. जी. माने	40
8	कोरोना संक्रमण काळ व आहार आयोजन डॉ. नलिनी अनिल वोडखे	48
9	चैत्यभूमिचा ऐतिहासिक अभ्यास डॉ. काशिनाथ निवृत्ती चव्हाण	53
10	बाबुराव बागूल यांच्या कथेतील स्त्री चित्रण डॉ. माधुरी भटकर	57
11	आदिवासींच्या आत्मकथनातील समाज जीवन! डॉ. मोहन कांबळे	63
12	जिल्हा परिषद रचना व कार्य मोहमदरियाज सरदारअली शेख	66

1

Financial Reforms in Banking Sector and its impact on the Consumers

Dr. Sunil S. Kedar

Dept. of Commerce,
Sant Gadge MaharaJ Mahavidyalaya,
Valgaon, Dist. Amravati

Research Paper - Commerce

ABSTRACT

The Indian banking sector is one of the strongest drivers of India's economic growth. The Indian banking industry (US\$ 1.22 trillion) has made outstanding advancement in last few years, even during the times when the rest of the world was struggling with financial meltdown. The sector has undergone significant developments in investments in the recent past. Most of banks provide various services such as Mobile banking, SMS Banking, Net banking and ATMs to their clients. Indian banks the dominant financial intermediaries in India have made high-quality progress over the last few years as is evident from several factors including annual credit growth, profitability, and trend in gross non-performing assets. All this is due to the financial reforms that works as the foundation for banking industry.

Reforms in the commercial banking sector had two distinct phases. The first phase of reforms, introduced subsequent to the release of the Report of the Committee on Financial System, 1992 focused mainly on enabling and strengthening measures. The second phase of reforms, introduced subsequent to the recommendations of the Committee on Banking Sector Reforms, 1998 placed greater emphasis on structural measures and improvement in standards of disclosure and levels of transparency in order to align the Indian standards

with international best practices. These reforms were made with the objective of enhance efficiency and productivity through increased competition. These reform measures have brought about sweeping changes in the critical sector of the Indian's economy. Banking in India is generally mature in terms of supply, product range, and reach-even though reach in rural India still remains the challenge for some banks.

Therefore this research paper attempt to understand the reforms introduced in banking sector and its impact on the consumers as over the period of time as technological changes, foreign direct investment, expansion of the branches, introduction of foreign bank has not only improved the operational efficiency of the bank but has also provided favorable environment to the consumer to access the system smoothly.

Introduction

The Indian banking sector has emerged as the strongest bank for India's economic growth. It has made outstanding advancement in last few years, even during the times when the rest of the world was struggling with financial meltdown. The reason for such sustainability is due to banking reforms which act as the major catalyst in strengthening the fundamentals of Indian economy. The main thrust of reforms in the banking sector was creation of efficient and stable financial institution by focusing on imparting operational flexibility and functional autonomy with a view to enhance the efficiency, profitability and productivity of the banking sector.

Objective of the study

1. To overview the reforms introduced in banking sector in India since 1992.
2. To analyze the positive outcomes of the reforms towards consumers.
3. To provide suggestion for future reforms.

Methodology

The study has focused on studying the banking reforms introduced since 1992 and the opportunities that has been derived from each reform. To focus on this the researcher has used secondary resources like report, research articles, RBI bulletin to prepare the research paper.

Indian Banking Sector

The Indian banking system has long been dominated by state-owned banks. In the late 1980s, they accounted for 93% of total assets and nearly 90% of branches, including a number of development banks. From 1786 till today, the journey of Indian Banking System can be segregated into three distinct phases. They are as mentioned below:

- 1) Early phase from 1786 to 1969 of Indian Banks
- 2) Nationalization of Indian Banks and up to 1991 prior to Indian banking sector Reforms
- 3) New phase of Indian Banking System with the advent of Indian Financial & Banking Sector Reforms after 1991

The banking industry has moved gradually from a regulated environment to a deregulated market economy. The market developments kindled by liberalization and globalization have resulted in changes in the intermediation role of banks. The pace of transformation has been more significant in recent times with technology acting as a catalyst. While the banking system has done fairly well in adjusting to the new market dynamics, greater challenges lie ahead. Indian banks, the dominant financial intermediaries in India, have made high-quality progress over the last five years, as is evident from several factors, including annual credit growth, profitability, and trend in gross non-performing assets (NPAs). While annual rate of credit growth was 23% during the last five years, profitability (average Return on Net Worth) was maintained at around 15% during the same period, while gross NPAs fell from 3.3% as on March 31, 2006 to 2.3% as on March 31, 2011.

BANKING REFORMS IN INDIA

First Generation Reforms

The role of the financial system in India in the earlier years was confined to the function of channelizing resources from the surplus to deficit sectors. To restore the financial health of commercial banks and to make their functioning efficient and profitable, the Government of India appointed a committee called 'The Committee on Financial System' under the chairmanship of Sri M. Narasimham, ex-Governor of Reserve Bank of India which made recommendations in November 1991. The Committee laid down a blue

print of financial sector reforms. In order to ensure that the financial system operates on the basis of operational flexibility and functional autonomy, with a view to enhance efficiency, productivity and profitability. The Reserve Bank of India grouped the first phase of reform measures into three main areas: Enabling measures, Strengthening measures and Institutional measures. These measures cover reduction of SLR, progressive reduction in CRR, deregulation of interest, Imparting transparency to balance sheet and many more disclosures, abolition of bank licensing. Several recommendations were accepted by RBI in phased manner.

Second Generation Reforms :

The Report of the Narasimham Committee-II in 1998 provided the road map for the second-generation reform process. The Committee in its report (April 1998) made wide-ranging recommendations covering entire gamut of issues ranging from capital adequacy, asset quality, NPAs, prudential norms, asset-liability management, earnings and profits, mergers and acquisitions, reduction in government shareholdings to 33 per cent in public sector banks, the creation of global-sized banks, recasting banks boards to revamping banking legislation. The second generation reforms could be conveniently looked at in terms of three broad inter-related issues:

- (i) Measures that need to be taken to strengthen the foundations of the banking system.
- (ii) Related to this, streamlining procedures, upgrading technology and human resource development.
- (iii) Structural changes in the system. These would cover aspects of banking policy, institutional, supervisory and legislative dimensions.

The second generation reforms could be conveniently the Committee recommended a series of measures aimed at greater flexibility to bank operations, especially in pointing out statutory stipulations, directed credit program, improving asset quality, institution of prudential norm, greater disclosures, better housekeeping, in terms of accounting practices.

The norms include not only capital adequacy, asset classifications and provisioning but also accounting standards, exposure and disclosure norms and guidelines for investment,

risk management and asset liability management. These recommendations are a landmark in the evolution of banking system from a highly regulated to more market-oriented system.

Impact of Banking Reforms on the consumers :

Technological advancement :

In recent time, Indian banking industry has been consistently working towards the development of technological changes and its usage in the banking operations for the improvement of their efficiency. With the application of new and improved technologies banks expected to reduce costs, time and give customer satisfaction. Core banking has changed the face of banking by offering value added services. Core banking applications helps to provide complete front and backend automation of banks. Technological developments would render flow of information and data faster leading to faster appraisal and decision-making. This would enable banks to make credit management more effective, besides leading to an appreciable reduction in transaction cost.

Setting up of New Banks:

An important development has been easing of norms for entry in the field of banking. This has resulted in significant increase in the number of new private sector banks and increase in the network of foreign banks. These new banks have set the tone and standards for technological improvements. As a result, public sector banks have been forced to adopt new technologies to retain their dominant position. This has improved the quality of services being offered to the customers.

Turning into Buyer's Market:

Earlier the credit market was seller's market; a good part of finance market has become buyer's market. Banks take pain to live up to the expectations of customers. They promote their schemes, customized the schemes for pooling large number of customers.

Customer Services:

Banking Ombudsman Scheme 1995 was introduced for speedy settlement of customer disputes.

Increase of employment opportunities

The committee suggested that the foreign banks seeking to set up business in

India. Based on the other recommendations of the committee, the concept of a universal bank was discussed by the RBI and finally ICICI bank became the first universal bank of India to start and many other banks like HDFC also started in India giving huge job opportunities to the people.

Suggestions for future reforms

Banking reforms are not only intended for fostering investor protection but also for enhancing efficiency of capital allocation for raising the efficacy of financial markets. Following are some of the suggestion towards improvement of banking sector in India
To reduce the gap in term of services in public sector and private sector bank.

The public sector banks must improve its service quality in terms of communication, responsiveness, reliability and understanding. If the private sector intends to improve its service quality level, it must improve its service quality in terms of access, credibility, tangibility, security and competence where there is significant gap between two sectors and mean score of public sector in all these dimensions are high.

Focusing towards inclusive growth.

Some of the most important motivations for accessing financial services are ceremonies or social obligations in nature like old-age security children's education and meeting emergency needs. Evidently, there is a greater role for insurance, pension and other long-term savings instruments in advancing the cause of financial inclusion. It is in these segments that penetration is extremely low. Therefore the bank should focus to improve the access to financial services toward attaining inclusive growth.

Expansion of the banking services toward the rural areas:

It has been seen that over the years banking sector has been expanding but very little has been done to reach the last mile. A large proportion of household hold the financial asset in the form of cash that can be channelize towards deposit which will increase the profitability of the bank and also would help the weaker section of the society. Thus the scope of improvement is clearly visible. There is a strong need to reform the rural financial system.

Continues interaction with researchers and academicians. As a initiative towards policy formulation RBI needs to become proactive in interacting with academics,

researchers, ground level Personnel of the financial system for an effective and speedy implementation of programmes and policies.

Effective corporate governance:

Good corporate governance is highly essential in the financial system where the bank act as the custodian of public money. India cannot sustain bank failure as seen in the developed countries. The Indian banks should learn a lesson from these collapse and should bring in greater transparency and accountability. Therefore there is a need to have proper measures to solve such issues.

Conclusion

Since the financial reforms of 1991 there have been significant favorable changes in India's highly regulated banking sector. The prudential norms, accounting and disclosure standards, risk management practices, etc are keeping pace with global standards, making the banking system resilient to global shocks. In the coming years, the key word would be innovation. It would become impossible to survive and prosper unless organizational skills are effectively channelized towards innovating new ideas, new products, and new strategies for winning over and retaining the customer. Another area, which requires urgent attention, is improving staff productivity particularly in public sector banks. There is need to downsize staff to cut high cost of staff expenses. It is also necessary to redistribute staff to strengthen the neglected areas of marketing. The future strategies of banks should be to earn more of 'other income' and reduce dependence of interest income. To fulfill the expectations of customers and to improve the profitability and efficiency banks should adopt latest and cost-effective technology because technology has emerged as a strategic tool in the operations of banks.

References:-

- 1) Patrick R; 'The new face of Banking'; www.networkmagazineIndia.com/200305/tech1.shtml - 42k, Accessed on 3/2/2014
- 2) Dr. K.A. Goyal & Vijay Joshi "Indian banking industry: Challenges and opportunities" International Journal of Business Research and Management (IJBRM), Volume (3) : Issue (1) : 201

- 3) Meenakshi Rajeev and Mahesh (2010) "Banking sector reforms and NPA: A study of Indian commercial banks" The Institute for Social and Economic Change, Bangalore ISBN 978-81-7791-108-4 .
- 4) Rakesh (2006d), "Evolution of Central Banking in India", available at www.rbi.org.in.
- 5) Reddy, Y.V. (2006 "Challenges and Implications of Basel II for Asia" available at www.rbi.org.in .
- 6) S.Sahoo Working Paper on Financial Structure and Economic Development in India; An Empirical Evolution by S. Sahoo, RBI, February 2013.
- 7) Vighneswara Swamy " Banking Sector Reforms 3.0 for India" Skoch development foundation, IBS
- 8) Economic Survey 2012-2013
- 9) Report on Trend and Progress of Banking in India , RBI, 2010-11, pp 59,
- 10) <http://www.rbi.org.in/home.aspx> -Impact of reforms on banking sector of India.htm
- 11) <http://www.rbi.org.in/home.aspx> -Financial Sector Reform Review and Prospects .htm Mohan, Rakesh (2006d)
- 12) www.financialexpress.com
- 13) www.economictimes.com
- 14) www.businessstandard.com

ISSN 2231-6671

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-TECH

RESEARCH ANALYSIS

**EDITOR IN CHIEF
DR. BALAJI KAMBLE**

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Financial Reforms in Banking Sector and its impact on the Consumers Dr. Sunil S. Kedar	1
2	Role of Cloud Based E-earning in Pandemic Situation Dr. Jagdish Ramesh Kute, Dr. Sharad Dnyandev Patil	9
3	Automation and Computerization of Polytechnic College Libraries in Marathwada region: A Study Asad Ahmad Pathan, Dr. Balaji Nivratti Dhakne	17
4	Effect of aerobic Exercise on Football Kicking Skills of Football Players Dr. Rajendra Y. Deshmukh	23
5	नाटककार नरेंद्र मोहन और उनके नाटक सुनिल प्रकाश खोत	28
6	पश्चिम विदर्भातील नगदमुक्त आर्थिक व्यवहार एक अभ्यास डॉ. जे. एम. काळे, अजित गोपालराव कुलकर्णी	33
7	नांदेड जिल्ह्यातील रासायनिक खताच्या वापरातील बदल डॉ. डी. जी. माने	40
8	कोरोना संक्रमण काळ व आहार आयोजन डॉ. नलिनी अनिल बोडखे	48
9	चैत्यभूमिचा ऐतिहासिक अभ्यास डॉ. काशिनाथ निवृत्ती चव्हाण	53
10	बाबुराव बागूल यांच्या कथेतील स्त्री चित्रण डॉ. माधुरी भटकर	57
11	आदिवासींच्या आत्मकथनातील समाज जीवन! डॉ. मोहन कांबळे	63
12	जिल्हा परिषद रचना व कार्य मोहमदरियाज सरदारअली शेख	66

10

बाबुराव बागूल यांच्या कथेतील स्त्री चित्रण

डॉ. माधुरी भटकर

मराठी विभाग,

संत गाडगे महाराज महाविद्यालय,

वलगांव, जि. अमरावती

Research Paper - Marathi

मराठी साहित्यात सन १९६० नंतर उदयास आलेल्या, साहित्यप्रवाहापैकी दलित साहित्याचा प्रवाह महत्वपूर्ण मानला जातो. दलित साहित्याने मानव मुक्तीचा लढा पुकारल्याने वैचारिक व परिवर्तनाची ज्योत पेटवली. त्यामुळे दलित साहित्याने मानवाला नवी दृष्टि, नवे विचार व नव्या जाणीवा दिल्याने त्यांचे आत्मभान जागृत होऊन समताधिष्ठीत समाज व्यवस्था निर्मितीचे मुलस्रोत दलित साहित्य ठरले. मानवी जीवनाच्या कक्षा संकुचित न करता, त्या व्यापक करत मानवाला मानुस्कीपणाची वागणूक देऊन मानवतावादाचा नवा दृष्टिकोन दिल्याने दलित साहित्य अजामर ठरले आहे. या साहित्याने जीवनमूल्य विषयक दृष्टिकोन कोन देत सामाजिक मूल्याचाही परीघ रुंदावत नव्या दिशा व नव्या संवेदना देऊन समाज उन्नती व सामाजिक परिवर्तन घडवून आणले. माणूसपणाची जोपासणा करणाऱ्या दलित साहित्याने प्रस्थापित जीवनमूल्य गाढून नवा मानव घडवण्याचा दिलेला मूल्यविचार स्वीकारला आहे. मानवी समाजात परंपरागत चालत आलेल्या धर्म, संस्कृती व चाली रिती, रुढी परंपरेला नकार देऊन त्या विरोधात बंड पुकारायला लावणाऱ्या या साहित्याने वाचकांच्या समोर नव्याने आत्मचिंतन करण्यास लावले. दलित साहित्य हे गौतम बुद्ध, महात्मा फुले व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या वैचारिक प्रेरणेतून उदयाला आलेले साहित्य असल्याने त्यात समता, बंधुता व न्याय या तत्त्वप्रणालीने युक्त असे साहित्य आहे. मानवी स्वातंत्र्याच्या व्यापक दृष्टिकोन दलित साहित्याच्या मूळाशी असल्याने व नविन समाजरचना प्रस्थापित केल्याने हे साहित्य विश्वसाहित्य बनले आहे. कारण दलित साहित्याचा उदय परिवर्तनवादी चळवळीतून झालेला असल्याने जीवनातील बांधिलकी जोपासत आत्मभार, आत्मशोध, नकार आणि विद्रोह करायला ते लावते.

दलित साहित्यात कथा, कविता, नाटक, कादंबरी व आत्मकथन असे वेगवेगळे साहित्य

पाठीमागे पळत सुटतो, गावचे पोलीस पाटील बानूचे सौंदर्य पाहण्यासाठी जसे अतूर झालेले आहेत, तसेच गावातील इतर लोक ही बानूला जिवंत मारण्याची भाषा करणारे आहेत. प्रत्येक वध्यांपासून तिची विटंबना होत होती. ती कानावर येऊ नये म्हणून ती वणव्याने वेढलेल्या पक्षिणीप्रमाणे पळत होती. आणि त्या निर्भत्सनेच्या आगाडोंवातून स्वतःची सोडवणूक करून घेण्यासाठी टाहो फोडत होती दौलत^२ हा तिच्या जिवाचा आकांत हातो तो आपल्या पोटच्या मुलाने आपली आई म्हणून संरक्षण करावे असे तिला वाटते. रामरावाच्या सोबत वयाच्या तेराव्या वर्षापासून सती सावित्रीने राहणारी बानू पतीवृत्ताचा धर्म पाळणारी आहे. देवरामच्या यम समान संकटातून सुटण्याचा ती प्रयत्न करते परंतु देवराम तिची इज्जत लुटण्याचा प्रयत्न करतो. दौलत देवरामच्या या पाशवी वृत्तीला रोखण्याचा प्रयत्न करतो परंतु देवराम ऐकण्याच्या मानसिकेत नसतो तेव्हा नाईलाजाने दौलत देवरामच्या पाठीत गुप्ती खुपसतो. देवराम जमीन दोस्त होतो तेव्हा व गावातील लोक दौलतवर काठीची वार करतात. दौलत आईचा उच्चार करण्या अगोदरच आपला प्राण सोडतो. बानू आपल्या मुलाचा मृत्यु आपल्या समोर तर झालाच परंतु दौलतने केव्हा नाही ते मरण्याच्या शेवटी आईचा उच्चार केला होता तो सुध्दा पूर्ण होऊ दिला नाही या अवेगाने ती खिन्न होऊन मृत्युची याचना करते. अभागी स्वरूपाची स्त्री म्हणून बानूचे व्यक्तिमत्व या कथेत पाहवयास मिळते. बानूच्या इच्छेची झालेली राखरांगोळी, तिच्या जीवनाचा झालेला उद्ध्वस्तपणा मानवी जीवनाला जिद्धेरी लावणारा आहे. अस्पृश्य समाजातील स्त्रीला सौंदर्याचे लेण लाभने म्हणजे तिच्यासाठी ते शापीतच ठरते. बानूच्या सौंदर्याने वासनांध झालेला देवराम व गावच्या प्रतिष्ठेचे वंशज मानून घेणाऱ्या गावातील लोक तिच्या शरीराचे लचके तोडण्याचा कसोसीने केलेला प्रयत्न, बानू स्वतःची अब्रु वाचविण्यासाठी रस्त्याने भयभीत होऊन बेभानपणाने संरक्षणाचा धावा करीत सुटते.परंतु तिच्यावर होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराचे निराकारण करण्यासाठी गावातील एक ही पुरुष पुढे न येणे,स्त्री म्हणून तिच्याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन हीन तर आहेच परंतु ती आपल्या अंगावर भंडारा फेकून वेडी करेल या भितीने तिच्याकडे केलेले दुर्लक्ष हे सर्व अमानवी पातळीवर स्त्रीची केलेली क्रूर चेष्टाच होय. या समाजाने व या देशातील देवाधिकांनी स्त्रीची केलेली ही कुचंबना की विटंबना?.बानून वैधव्याचे दुःख पचविण्यापेक्षा तिला समाजाने केलेल्या अमानुष छळच अधिक पचवावा लागतो.

'वाटेवरची' या कथेत बाबुराव बागूल यांनी स्त्रीच्या न संपणाऱ्या दुःखाचे चित्रण केलेले आहे. या कथेतील गिरजा ही स्त्री व्यक्तिरेखा शृंगारशूर सुंदरा बनूनही तिच्या वाट्याला घोर दुःख येते, मुलाची तार आल्याने गावाकडे जाण्यासाठी पैसे नाहीत म्हणून ती स्वतःचे शरीर नटून थटवून विक्रीला काढते परंतु या विक्रीला काढलेल्या शरीराची किंमत ही कवडीमोल होते. आजारी असलेल्या मुलाचे दुःख अंतःकरणात साठवून ते दुःख डोळ्यातील अश्रुने व्यक्त करण्याचीही मुभा तिला या निर्मात्याने दिली नाही. तिच्या अंतःकरणात उकळणारे दुःख ती व्यक्त न करताच पाच

रुपये मिळविण्याचा प्रयत्न करते परंतु तिच्या शरीराच्या उपभोग घेणाऱ्या चाष्पेवाल्या दरोडेखोरांने तिच्या जवळील सगळे पैसे घेवून तिला फेकून देऊन मारुन टाकतो. मुलाच्या मृत्युबरोबर गिरजाचाही मृत्यु होतो. हाजी मलंग बाबावर गिरजाने धंद्यात बरकत येऊ दे म्हणून चादर चढविलेली असलेली बाबा ही तिच्या मृत्युला वाचवू शकला नाही. तिने श्रद्धाळुपणाने जेवु घातलेला फकीर स तिच्या दुःखाच्या वेळी कुचकामी ठरतो. अशा या यातहीन जीवनाचे स्त्री दर्शन बाबुराव बागूल या कथेत करतात.

वानर या कथेत बापू पहेलवानची पत्नी सखू निरापराध असतानाही अपराधीपणाचे जीवन जगते. जत्रेत कुस्तीमध्ये आपल्याला सासारवाडीच्या पहेलवानाने पाडले म्हणून येणाऱ्या जत्रेच्या कुस्तीत विजयी पहेलवानासहीत तीन गडी पाडण्याची प्रतिज्ञा करतो. या प्रतिज्ञासाठी त्याच्या आईने जमीन गहाण ठेवून त्या पैशाचा खुराक त्याला खाऊ घालते. तसा तो आपली सुंदर पत्नी सखूला घरात ठेवून स्वतः शेतातील मळ्यात राहतो. सखू सासू बाहेर गावी गेलेली असल्याने आपल्या नवऱ्याची न्याहरी घेऊन सहा महिन्यांनंतर शेतात आपल्या पतीचा चेहरा पाहण्यासाठी उत्सुक झालेली असते. बापूही सखूला पाहून मोहित होतो. सखू बापूला उद्या जत्रा असल्याची जाणीव करून देते. परंतु बापू आपली पुरुषी इच्छा व्यक्त करण्यातच मग्न असतो, सखूची असमर्थता पाहून बापू तिला उचलून फेकून देतो. सखूच्या नाकातून रक्त येते. बापू आपली प्रतिज्ञा भंग झालेल्याच्या भावनेने व व्रत तुटल्याने सखूलाच दोषी मानतो. सखूला तो कुत्र्यासारखा इकडे तिकडे फेकू लागला. त्यामुळे तिचे संपूर्ण शरीर फुटून खिळखिळे होऊन गेले. "सारे अंग रक्ताने भरले होते. आणि रक्त पाहून त्याचा रागाचा अधिक भडका उडत होता. त्याचे दिवाणे डोळे तिला तोडून काढण्यासाठी कुन्हाड शोधीत होते"³ बापू दुसऱ्या दिवशी जत्रेच्या कुस्तीत हरतो. या कुस्तीत हरलेल्याचा दोष तो सखूला देऊन सखूला मारतो. सखू अधू होऊन अंधुरणाशी खेळते या कथेत स्त्रीचा झालेला मानसिक व शारीरिक कोंडमारा स्पष्ट तर होतोच परंतु प्रमाणिकपणा दाखवणाऱ्या सखूला अपराध केलेला नसताना गुन्हेगार बनवले जाते. हा पुरुषीवान्याचा पराक्रमच होय.

स्पर्धा या कथेत मायाळू, कष्टाळू व आपला स्वाभिमान जपणारी स्त्री व्यक्तिरेखा म्हणून यमुना ही महत्वपूर्ण समजली जाते. यमुना कारखान्याच्या समोर केळी विकण्याचा व्यवसाय करते. यमुना आपली चुलत सुन चंद्रालाही आपल्या बाजूला केळी विकण्यासाठी बसवते. कारखान्यातील सर्व लोक चंद्राच्या सौंदर्याला आकर्षित होऊन तिच्या जवळून केळी खरेदी करतात. त्यामुळे यमुनाचा केळी विकण्याचा व्यवसाय बुडीताला निघतो. यमुना आपल्या पंधरा वर्षांच्या कालखंडात एकाही गिन्हाईकाला वाकडे बोलत नाही. सर्वाना ममतेची वागणूक देणारी साधी, सरळ, सुस्वभावाची यमुना चंद्रा करीत असलेल्या कृतीवर नाराज होते. चंद्राचे बेभानपणाचे वागणे यमुनाला पटत नाहीत. तिच्या वागण्याची यमुना तिला जाणीव करून देते परंतु चंद्रा यमुना म्हातारीशी भांडणे करते. यमुना

आपल्या कुळीला नरकात घालू नको अशी तंत्री देण्याचा प्रयत्न करते, परंतु चंद्रा आपल्या सासूच्या बोलण्याकडे लक्ष देत नाही. चंद्राने केलेल्या चुका ह्या तिच्या परिस्थितीला मजबूर करणाऱ्या असतात. तिच्याकडे येणारे गिऱ्हाईक वासनामय नजरेने पाहून तिला शरीराची मागणी करतात. "चंद्राचे काळीज काळजीने कापू लागले. कारण आता तिच्या भोवतीचे आषक कोठलीही मर्यादा न धरता तिची वाटेल तशी चेष्टा करत होते. तिच्या अंगाला कुठेही सहज हात लावत होते. आतापर्यंत तिने ज्यांना फसविले होते तो प्रत्येकजण तिचेपाशी तिचे शरीर मागत होता"^४ यमुनाही चंद्राला त्याच कृतीतून धडा शिकविते तेव्हा चंद्राला आपली झालेली चुक लक्षात येताच, यमुना चंद्राला स्त्रीने आपले स्त्रीत्व जपत जीवन जगले पाहिजे असा हा मौलिक विचार देऊन गावाकडे कायमचे राहण्यासाठी निघून जाते.

पेसूक या कथेत सावित्री जयदेव देशमुखाची सहावी पत्नी असते. आपल्या पतीला जीवापाड जपणारी व पतीचा नितांत आदर राखणारी सावित्री जयदेवने सांगितल्याप्रमाणे दुसऱ्या पुरुषाकडून पुत्रप्राप्ती करून घेते. परंतु गावात या गोष्टीची चर्चा झाल्यानंतर मात्र जयदेव देशमुख सावित्रीला दोष देत तिचे नाक, कान व वृक्षस्थळे कापून तिला घराबाहेर हाकलून देतो. आणि तिच्या मुलालाही ठार मारतो. जयदेवने सावित्रीवर अन्याय अत्याचार व तिचा छळ केलेला असला तरी सावित्री जयदेव मृत्यु पावल्यानंतर तिच्या सरणावर सती जाते. या भारत देशातील स्त्री प्रतिगामी परंपरेच्या अधिन राहून पुरुषप्रधान संस्कृतीच्या जोखडाखाली ती राबते. या देशातील स्त्री पशुवत छळ सहन करत जीवन जगते. भारतीय स्त्रीची होणारी ससेहोलपट बाबुराव बागूल या कथेद्वारे प्रकट करतात.

लुटालूट या कथेत स्त्रियांचे होणारे शोषण किती अमानवी पातळीवरचे आहे, याचा प्रत्यय या कथेद्वारे येतो. या देशात वस्तु व पशु प्रमाणे स्त्रियांचाही विक्री व्यवहार होतो. ही विक्री घरातील पुरुष आर्थिक अडचणीमुळे करतो. विक्री झालेल्या स्त्रियांना वेश्या बनून पैसे कमवून द्यावे लागतात. परंतु हा व्यवसाय चालविण्यासाठी त्यांना घरमालक, मवाली, पलंगाचे भाडे व पोलीस यांना हाप्ते द्यावे लागतात. स्त्रियांचे या वेगवेगळ्या पातळीवर होणारे शोषण शारीरिक व मानसिकतेचेही आहे. असाच प्रत्यय "मरण स्वस्त होत आहे. या कथेतही येतो. जन्म देणारा बाप आपल्याला भीक जास्त मिळावी म्हणून आपल्या सुंदर व तरुण मुलीला आपल्या जवळ बसवितो व येणारे बघे आपल्या सुंदर मुलीकडे बघून जास्तीचे पैसे भीक म्हणून देतील यासाठी मुलीचा वापर करतो. पैशाच्या लालचीसाठी बाप स्वतःच्या मुलीचे वाटुळे करतो."^५ यावरून स्त्रियांचे शोषण जसे सामाजिक पातळीवर आहे तसेच कौटुंबिक पातळीवरही होते. याचाच प्रत्यय यावरून दिसून येतो. स्त्रीला सौंदर्य प्राप्त होणे म्हणजे तिच्यासाठी भाग्याचे नसून दुर्दैवाचे आहे. असेच शोषण आई व शिक्षण या कथेत झालेले आहे.

निष्कर्ष :

- १ दलित साहित्याने प्रस्थापित जीवनमूल्य गाढून नवा मानवी समाज घडविण्याचा मूल्य विचार दिला.
- २ मानवी स्वातंत्र्याचा व्यापक दृष्टिकोन दलित साहित्याच्या मूळाशी असल्याने हे साहित्य विश्व सहित्य बनले आहे.
- ३ बाबुराव बागूलांच्या कथेत मानवतावादी दृष्टिकोन अधिक परिणामकारक पद्धतीने दिसून येतो.
- ४ बाबुराव बागूलांची कथा व्यक्तिगत जीवनापेक्षा संपूर्ण दलित समाजाच्या जीवनावरचा वास्तविक पट मांडते.
- ५ बाबुराव बागूलांच्या कथेतील स्त्रियांचे शारीरिक, मानसिक व आर्थिक शोषण केले जाते.
- ६ यांच्या कथेतील स्त्रिया अंधश्रद्धेच्या खोल गर्तेत बुडालेल्या असल्यामुळे परंपरागत चालत आलेल्या रुढी, प्रथा, परंपरा पाळणाऱ्या आहेत कारण त्यांच्यात शिक्षणाचा अभाव आहे.
- ७ यांच्या कथेतील स्त्री ही दुःख, दैन्य, दारिद्र्य व अज्ञानात पिचलेली असली तरी परिस्थितीशी समायोजन साधून जीवन जगते.
- ८ बाबुराव बागूलांच्या कथेतील स्त्री पतीप्रेमाने, पुत्रप्रेमाने व मातृप्रेमाने पोरकी ठरलेली पाहवयास मिळते.

संदर्भ सूची :-

- १) डॉ. गंगाधर पानतावणे लेख, समग्र लेखक, बाबुराव बागूल संपा. डॉ. कृष्णा किरवले प्रतिमा प्रकाशन पुणे प्रथमावृत्ती २००२ पृ. ५६.
- २) बाबुराव बागूल जेव्हा मी जात चोरली होती. अक्षर प्रकाशन मुंबई पाचवी आवृत्ती पृ. १६
- ३) तत्रैव पृ. ५१.
- ४) तत्रैव पृ. ६९.
- ५) बाबुराव बागूल मरण स्वस्त होत आहे. कैलाश पब्लिकेशन्स औरंगाबाद चौथी आवृत्ती.

Impact Factor -(SJIF) -8.572
ISSN - 2278 -9308

FEBRUARY 2022
ISSUE NO. (CCCXXXVII) 337

B.Aadhar

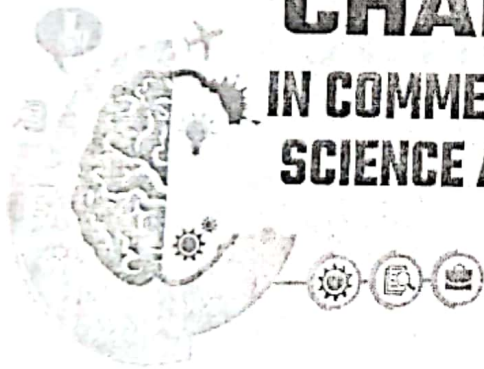
Peer - Reviewed & Refereed Indexed

MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL

International Interdisciplinary Virtual Conference on

**INNOVATIONS
AND
CHALLENGES
IN COMMERCE, HUMANITIES,
SCIENCE AND TECHNOLOGY**

ICCHST-2022

Editors

Dr. Archana P. Khandelwal

Dr. Jagdish M. Saboo

THE JOURNAL IS INDEXED IN
Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit to www.bodhaadhar.com

Bodhaadhar PUBLICATIONS

INDEX -B

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	Changing aspects of cyber security using the implementation of Blockchain Technology	Aditya Khandelwal	1
2	Relationship between the Efficient Leadership Styles and Organizational Efficiency by inquiry Managing Director and Managers of Public Sector Organizations	Dr. Senthamil Raja Andi Selvam	5
3	Use of WINSIS as a tool for supporting Information Literacy Programme	Dr. Sachin G. Mahajan	15
4	Formulation of Research Problem	Dr. Sachin G. Mahajan	23
5	Covid-19 pandemic and employment generation in indian economy	Dr. Sandip Bhaskarrao Jagtap	26
6	A Study on Perspectives of Entrepreneurship Development	Dr. Rupa Z Gupta	29
7	Digital Marketing: A New Career Opportunity in India	Dr. Ramesh P. Deshmane	34
8	A conceptual study on tools and techniques to manage stress to ensure the work life balance.	Dr. Pallavi Mandaogade	39
9	Women Empowerment in Rural Areas – A Critical Study	Dr. Nilima Sarap (Lakhade)	44
10	"Blockchain Technology – A Conceptual Study"	Dr. Nilesh N. Chotiya	48
11	Cryptocurrency and Digital Assets.	Dr. Narendra Haribahu Shegokar	51
12	Impact of Covid-19 on the Indian Economy And Agriculture Sectors	Dr. J.M. Saboo / Dr. Monika Saboo	55
13	Understanding 'Kaizen' as a Powerful tool for Continuous Improvement	Dr. Mithila B Wakhare	59
14	Cyber Security Analysis Of Internet Banking In Emerging Countries	Dr. M. S. Gaikwad / Dr. J. D. Porey	62
15	Opportunities and Challenges in Commerce Higher Education in Indian Perspective	Dr. Lalchand D. Bodile	66
16	GST and Indian Economy	Prof. Dr. Jyoti R. Maheshwari	69
17	Trade in SAARC directions: an analytical study	Dr. Ghuge Sunil Balu	72
18	A Study on Bitcoin in Akola City	Dr. Devendra N. Vyas	77
19	The Contribution Of Information Technology In Accounting	Dr. Deepika Vishal Santoshwar	82
20	Forensic Accounting & Its Current Concerns	Dr. Deepak S. Jejani	87
21	Use Of Ict Tools And Free Technological E- Resources In Teaching Learning Process	Prof. Dr. Deepak D. Nilawar	91
22	Impact Of Covid-19 Pandemic On Indian Economy	Dr. Dnyaneshwar Vishnu Gore	95

47	GST And Indian Economy Dr.D.P.Parate	198
48	A Study Of Impact And Challenges Of Gst On Various Constituents Of Indian Economy Boob Krishna s	201
49	Crypto Currency& Bitcoin: Scope & Future in India Amit Vasant Agrawal 1 / Dr. Yogesh K. Agrawal 2	206
50	A Study of Client Satisfaction Towards Service Quality at Bharat Vikas Group India Limited Dr Dileep Kumar Singh, / Dr. Ramprakash O. Panchariya Dr. Mukesh Bhojwani,	211
51	Need of Employee loyalty in improving organizational Productivity Dr. Shital Mantri / Dr.Sheetal Waghmare / Vaishali Kale	214
52	पश्चिम विदर्भातील पर्यटन उद्योग राजगाराचे साधन प्रा. शाम किसनराव तंत्रपाळे	219
53	बुरुड शहरातील लघु उद्योगातून आर्थिकदृष्ट्या सक्षम झालेल्या महिला: एक अध्ययन प्रा लुम्बिनी हरिदास गणवीर	224
54	रोकड विरहीत व्यवहार व भारतीय अर्थव्यवस्था - एक विश्लेषणात्मक अध्ययन डॉ. विष्णु एकनाथ घुमटकर	230
55	महिला सक्षमीकरण आणि महिलांचा राजकीय सहभाग प्रा. रमेश एकनाथ भारुडकर	234
56	महिला सक्षमीकरण आणि बचत गट प्रा.वैशाली तु. गोरे	238
57	वस्तू व सेवा कर आणि ग्राहक डॉ. आनंद गोमाजी चव्हाण	241
58	भारत और अंतर्राष्ट्रीय व्यापार प्रा.डॉ.नीता नंदलाल तिवारी	246
59	'मेक इन इंडिया'चे धोरणात्मक महत्त्व - भारतीय अर्थव्यवस्थेला सक्षम करण्यासाठीची मोहीम प्रा.कविता किसन भोये	250
60	प्राणायामाचे महत्व प्रा. डॉ. चंद्रशेखर ब. कडू	256
61	महिला साक्षरता : एक अवलोकन प्रा. डॉ. आमले समाधान साहेबराव	259
62	भारतात डिजिटल मार्केटिंग उद्योगाची वाढ प्रा. डॉ. अमोल सतीश राजूत	262
✓ 64	भारतातील वाढत्या बँकिंग घोटाळांचे आणि त्यांच्याकारणांचे अध्ययन डॉ. संजय पी. काळे	266
65	भारतातील शाश्वत विकास आणि हवामान बदलावर शासनाच्या प्रगतीचे अध्ययन डॉ. राधेशाम पिलाजी चौधरी	270
66	व्यवसाय आणि आर्थिक माहितीच्या लेखा आणि अंकेक्षण मध्ये रोबोटिक्सलेखांकनाची भूमिका प्रा. डॉ. पी. बी. खर्चे	275

भारतातील वाढत्या बँकिंग घोटाळ्यांचे आणि त्याच्याकारणांचे अध्ययन**डॉ. संजय पी. काळे**

संत गाडगे महाराज महाविद्यालय वलगाव, जिल्हा अमरावती

सारांश:

कोणत्याही देशाची बँकिंग व्यवस्था हा त्याच्या अर्थव्यवस्थेचा पाया असतो. बँकांचे जास्त नुकसान झाल्यामुळे देशातील प्रत्येक व्यक्तीला फरक पडतो कारण बँकांमध्ये जमा केलेली रक्कम ही देशातील नागरिकांची असते. लोक बँकांमधील मोठी आणि छोटी गुंतवणूक वाचवतात. ही देशाच्या दुर्दैवाची बाब आहे की इथे मोठी रक्कम एनपीए म्हणून घोषित केली जाते, तर अनेक मोठे उद्योगपती जनतेचा पैसा घेऊन पळून जातात. नुकताच झालेला पीएनबी घोटाळा हे त्याचे ताजे उदाहरण आहे. त्याचप्रमाणे लंडनच्या न्यायालयात विजय मल्ल्याच्या खटल्याची सुनावणी सुरू आहे. आर्थिक फसवणुकीमुळे बँकांवर मोठ्या प्रमाणात अनुत्पादित मालमत्तेचा बोझ आहे. बँकिंग व्यवस्था कोलमडण्यामागे बँक घोटाळे हे सर्वात मोठे कारण आहे. चिंताजनक स्थिती अशी आहे की, देशातील सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांची अवस्था खासगी क्षेत्राएवजी अत्यंत दयनीय आहे. एकूण घोटाळ्यांपैकी ८३% घोटाळे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांचे आहेत. बँकांमधील फसवणुकीच्या घटना का वाढत आहेत? बँकिंग व्यवस्था कोलमडण्याचे कारण काय? बँकांवर अनुत्पादित मालमत्तेचा बोझ का वाढत आहे? या प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याच्या उद्देशाने या संशोधनाचा विषय निवडण्यात आला आहे.

मुख्य शब्द: बँकिंग घोटाळा, बँकिंग प्रणाली, नॉन-परफॉर्मिंग मालमत्ता, आर्थिक फसवणूक**परिचय:**

बँक फसवणूक हे नॉन-परफॉर्मिंग मालमत्ता वाढण्याचे सर्वात मोठे कारण आहे. नवनवीन फसवणूक होत आहे आणि दर्जेदार नवीन कर्जे वितरित केली जात नाहीत. बँकांमध्ये अव्यावसायिक सुरक्षा व्यवस्थेचा अवलंब केल्यामुळे हर्षद मेहता यांच्यापासून सुरू झालेली आर्थिक फसवणूक अव्याहतपणे सुरू आहे. आर्थिक मंदी, व्यावसायिक स्पर्धा, तांत्रिक असाधारणता यामुळे अनेक वेळा व्यवसायात तोटा होतो आणि व्यवसाय संकटात अडकतो. या नैसर्गिक प्रक्रियेच्या नावाखाली देशात मोठ्या प्रमाणावर फसवणूक झाली आहे. याचा फटका बँकिंग व्यवस्था आणि अर्थव्यवस्थेला बसत आहे. बँक घोटाळ्यांचा बँकांच्या मालमत्तेच्या गुणवत्तेवर मोठा परिणाम झाला आहे. भारतीय आर्थिक व्यवस्थेत अमुरक्षितता वाढली आहे. एका आर्थिक अंदाजानुसार भारतात दोन लाख कोटी रुपयांपेक्षा जास्त बँक घोटाळे झाले आहेत. बँकांमधील फसवणुकीची ९२ टक्के प्रकरणे कर्जाशी संबंधित आहेत. 2016-17 या आर्थिक वर्षात बँकांमध्ये 12533 हून अधिक फसवणुकीच्या घटना घडल्या, ज्यामध्ये बँकांचे 18170 कोटी रुपयांपेक्षा जास्त नुकसान झाले. 2017-18 या आर्थिक वर्षात बँकांमधील 5916 प्रकरणांमध्ये 41167.03 कोटी रुपयांची फसवणूक झाली आहे, जी 2017-18 मधील डीआरटी अंतर्गत वसूल करण्यात आलेल्या 34267.23 कोटी रुपयांपेक्षा जास्त आहे.

फसवणुकीशी संबंधित रिझर्व्ह बँकेने संकलित केलेल्या आकडेवारीनुसार, 2018-19 या आर्थिक वर्षात देशात एकूण 6800 हून अधिक फसवणुकीची प्रकरणे नोंदवली गेली आहेत. या फसवणुकीच्या प्रकरणांमध्ये बँकांना 71500 कोटी रुपयांची पसंती मिळाली. यापैकी 1538 फसवणूक स्टेट बँक ऑफ इंडियामध्ये झाली असून, इंडियन ओव्हरसीज बँक दुसऱ्या क्रमांकावर असून, यामध्ये 449 फसवणूक झाली आहे. सेंट्रल बँकेत 406, युनियन बँकेत 214, पीएनबीमध्ये 184 आणि सार्वजनिक क्षेत्रातील इतर बँकांमध्ये 2409 घोटाळे झाले आहेत. एप्रिल 2019 ते डिसेंबर 2019 या एकूण नऊ महिन्यांत 18 बँकांमध्ये 1.17 लाख कोटी रुपयांची फसवणूक झाली. या नऊ महिन्यांत 8 हजार 926 फसवणुकीच्या गुन्ह्यांची नोंद झाली आहे. यामध्ये पीएमसी बँक घोटाळा 6500 कोटी रुपयांपेक्षा जास्त होता. पीएमसी बँक घोटाळ्यात, गृहनिर्माण विकास आणि पायाभूत सुविधा (एचडीआयएल) ला दिलेली कर्जे लपवण्यासाठी फसवणूक करून 21049 खाती उघडण्यात आली आणि यातील बहुतांश खाती मृतांच्या नावाने उघडण्यात आली. पीएमसी बँकेने रिझर्व्ह बँकेला अनुत्पादित मालमत्ता आणि कर्ज वितरणाबाबत चुकीची माहिती दिली होती. 11,400 हजार कोटींचा PNB घोटाळा हा देशातील सर्वात मोठा बँकिंग घोटाळा आहे. त्याचा मुख्य आरोपी नीरव मोदी देशातून पळून गेला आहे. त्यात नीरवचा मामा मेहुल चोक्सीचाही समावेश आहे. फसवणुकीच्या आरोपाखाली अंमलबजावणी संचालनालय नीरव

मोदी आणि मेहुल चोक्सीची चौकशी करत आहे. अलीकडेच चोक्सी अँटिग्वा आणि बारबुडामध्ये असल्याची चर्चा होती. PNB घोटाळा 7 वर्षे सुरू राहिला, पण RBI आणि वित्त मंत्रालयाला त्याची माहितीही नव्हती. या घोटाळ्यात बँकेचे अनेक कर्मचारीही सहभागी असून, त्यांच्यावरही कारवाई सुरू आहे.

पंजाब नॅशनल बँकेने (पीएनबी) जारी केलेल्या पतपत्रांच्या आधारे 11,400 कोटी रुपयांच्या घोटाळ्यात अलाहाबाद बँकेचे सुमारे 2,000 कोटी रुपयेही अडकले आहेत. याशिवाय, देशातील सर्वात मोठी कर्जदार स्टेट बँक ऑफ इंडिया (SBI) ने देखील 1,360 कोटी रुपयांचे कर्ज दिले आहे. NB ने जारी केलेल्या क्रेडिट पत्राच्या आधारे, SBI ने \$ 212 दशलक्ष किंवा 1,360 कोटी रुपयांचे कर्ज दिले आहे. मात्र, या सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकेने नीरव मोदीला थेट कर्ज दिलेले नाही. NB ने जारी केलेल्या लेटर ऑफ क्रेडिट किंवा गॅरंटी (LoU) च्या आधारे मोदींना 21.2 कोटी रुपयांचे कर्ज देण्यात आले आहे. देशाबाहेर पळून गेलेला मध्य व्यावसायिक विजमाल्य याने देशातील 13 बँकांची 9,432 कोटी रुपयांची फसवणूक केली आहे. यामध्ये SBI ने सर्वाधिक 1600 कोटी कर्ज दिले. त्यापाठोपाठ PNB (800 कोटी), IDBI (650 कोटी) आणि बँक ऑफ बडोदा यांचा क्रमांक लागतो. मल्ल्या सध्या लंडनमध्ये राहत असून सरकार त्याच्या प्रत्यार्पणासाठी प्रयत्न करत आहे. लंडनच्या न्यायालयात खटला सुरू आहे. या प्रकरणाचा निकाल 10 डिसेंबरला सुनावण्यात येणार आहे.

31 ऑगस्ट 2012 रोजी सुप्रीम कोर्टाने समूहाद्वारे चालवल्या जाणाऱ्या दोन वित्त योजना बेकायदेशीर आहेत आणि त्यामुळे समूहाला गुंतवणूकदारांचे पैसे व्याजासह परत करावे लागतील, असे म्हटले होते. दोन्ही फायनान्स कंपन्यांनी छोट्या गुंतवणूकदारांना 10 वर्षांनंतर दर्शनी मूलाच्या तिप्पट पैसे मिळतील असा दावा करून रोखे विकले होते. SEBI म्हणते की सहाराने 2.7 कोटी गुंतवणूकदारांकडून 27,000 कोटी रुपये उभे केले होते. सहाराने यापूर्वी सांगितले होते की, हा पैसा ६३ शहरांमधील रिअल इस्टेट प्रकल्पांमध्ये गुंतवला गेला आहे. नंतर तिने दावा करण्यास सुरुवात केली की तिने संपूर्ण पैसे परत केले आहेत आणि फक्त 5,000 कोटी रुपये परत करायचे आहेत.

रोटोमॅकचे प्रवर्तक विक्रम कोठारी यांच्यावर सात बँकांची ३,६९५ कोटी रुपयांची फसवणूक केल्याचा आरोप आहे. विक्रम कोठारी यांनी 2008 ते 2013 दरम्यान सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांची मदत घेतली. यादरम्यान, कोठारी यांनी परदेशी खरेदीदार आणि पुरवठादारांना पेमेंट करण्यासाठी फॉरेन लेटर्स ऑफ क्रेडिट (FLC) चा सहारा घेतला. रोटोमॅक ग्लोबल प्रायव्हेट लिमिटेड, मध्यस्थ व्यापार आणि पॅनच्या निर्मितीमध्ये गुंतलेली, 2008 आणि 2013 दरम्यान 15 कोटी ते 200 कोटी रुपयांच्या क्रेडिट रेटिंगसाठी नियमितपणे 7 बँकांशी संपर्क साधते. यामध्ये द मॉल, कानपूर येथे असलेल्या बँक ऑफ बडोदाच्या आंतरराष्ट्रीय व्यवसाय शाखेचा समावेश आहे. त्यानंतर हे पैसे खरेदीदार आणि पुरवठादारांना देय रक्कम देण्यासाठी वापरण्याऐवजी रोटोमॅक आणि त्याच्या उपकंपन्यांकडे वळवण्यात आले. भारतातील वाढते बँकिंग घोटाळे आणि त्याची कारणे:

या वर्षी एप्रिल ते सप्टेंबर दरम्यान सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांमध्ये 95,760 कोटी रुपयांची फसवणूक झाल्याची माहिती समोर आली आहे. या कालावधीत बँकांमध्ये फसवणुकीच्या एकूण 5,743 प्रकरणांची नोंद झाली आहे. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया (RBI) च्या या वर्षी प्रसिद्ध झालेल्या ताज्या अहवालात असे म्हटले आहे की 2018-2019 या आर्थिक वर्षात सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांसह सर्व बँकांमध्ये एकूण 6,801 फसवणुकीची प्रकरणे नोंदवली गेली आहेत. या घोटाळ्याची प्रकरणे 12 महिन्यांतील आकडेवारी असून या कालावधीत 71,543.93 कोटी रुपयांचा घोटाळा झाल्याचे दिसून येते. या अहवालानुसार, यातील बहुतांश प्रकरणे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांकडून घेतलेल्या कर्जाशी संबंधित आहेत. भारतीय बाजारपेठेतील बँकांकडून कर्ज मिळवण्यात सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका आघाडीवर आहेत. याच्या एक वर्ष आधी म्हणजे २०१७-१८ या आर्थिक वर्षात एकूण ५,९१६ फसवणुकीची प्रकरणे नोंदवली गेली आणि त्यात ४१,१६७.०४ कोटी रुपयांचे नुकसान झाले. आरबीआयच्या आकडेवारीनुसार, फसवणुकीची प्रकरणे वर्षानुवर्षे वाढत आहेत, त्याचप्रमाणे यामुळे होणारे नुकसानही वाढत आहे. त्यामुळे देशातील बँकांच्या डोक्यावरील आर्थिक स्थैर्य कमी होण्याचा धोकाही वाढत आहे. सरकारी बँका चालवणारे सरकार, बँकांची नियामक संस्था म्हणून आरबीआय आणि बँकांमध्ये ठेवी ठेवणाऱ्या लोकांसाठी सध्याची परिस्थिती चिंतेची बाब असावी. भारतात काही आठवड्यांनंतर, घोटाळ्याची काही नवीन प्रकरणे बातम्यांमध्ये येत आहेत, ज्यामुळे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या प्रणालीवरील

सामान्य लोकांच्या विश्वासाला तडा जात आहे. तसेच, बँका, बँकांचे लेखा परीक्षक, क्रेडिट रेटिंग संस्था आणि बँकांची नियामक संस्था आरबीआय यांच्यावर हा मोठा प्रश्न आहे. आरबीआयच्या मते, घोटाल्याची व्याख्या "कोणत्याही व्यक्तीद्वारे बँकिंग व्यवहारादरम्यान तात्पुरता नफा, बँकेला हानी पोहोचवून किंवा न करता, मॅन्युअली किंवा बँकामधील संगणक प्रणालीवरील ठेवलेल्या खात्यांमध्ये" म्हणून करण्यात आली आहे. प्रदान करण्याचा किंवा अनावधानाने फायदा मिळवण्याचा उद्देश."

एकूण फसवणुकीपैकी 90% फसवणूक सरकारी मालकीच्या बँकांमध्ये होते. 2013-14 पासून अजूनच्या पाच वर्षांत अशा फसवणुकीच्या घटनांमध्ये चौपट वाढ झाली आहे. संशोधनात असे दिसून आले आहे की दोन्ही लहान आणि मोठ्या फसवणूक प्रणालीच्या असुरक्षिततेचा अवाजवी फायदा घेण्यास सक्षम आहेत. अशा फसवणुकी टाळण्यासाठी रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया (RBI) कडे लवकर इशारा सिग्नल (EWS) प्रणाली आहे, परंतु नीरव मोदींच्या वाबतीत, बँका नेहमीच त्याचा फायदा घेण्यास सक्षम नसतात. फसवणुकीची बहुतांश प्रकरणे सरकारी मालकीच्या बँकामधील जोखीम व्यवस्थापनाचे खराब व्यवस्थापन आणि अप्रभावी अंतर्गत लेखापरीक्षणांमुळे होतात. सादरीकरणानुसार, बँका जोखमीचे फार कमी विश्लेषण करतात किंवा त्याबाबत योग्य पावले उचलत नाहीत. इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट, बंगलोरच्या 2016 च्या अभ्यासात फसवणूक आणि नॉन-परफॉर्मिंग असेट (NPA) किंवा बुडीत कर्जे यांच्यातील संबंध आढळून आला. हे संशोधन सूचित करते की सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकामधील एनपीए आणि फसवणुकीच्या वाढत्या घटनांमुळे कर्जाची रक्कम 1 कोटी रुपयांपेक्षा जास्त असलेल्या बँक कर्जाची परतफेड न झाल्यास कॉर्पोरेट कारवाईच्या आवश्यक मानकांची कमतरता दर्शवते. कॉर्पोरेट कंपन्या आणि बँकेच्या कर्ज विभागाचे उच्च अधिकारी यांच्यातील संगनमताने हे संकेत आहेत. IIM (बॉम्बे) ने नोंदवल्यानुसार, सिंडिकेट बँक आणि इंडियन बँकेतील फसवणूक प्रकरणांच्या प्राथमिक तपासातून असे दिसून आले आहे की केवळ मध्यम-स्तरीय कर्मचारीच नाही तर बँक व्यवस्थापनाचे वरिष्ठ अधिकारी देखील सामील होते. या अभ्यासानुसार, या फसवणुकीमागील सर्वात महत्वाचे कारण या बँकामधील उच्च अधिकार्यांची कमकुवत निवड प्रक्रिया आहे आणि खासगी बँकांच्या तुलनेत त्यांचे वेतन खूपच कमी असल्याचेही सांगण्यात आले आहे. एवढेच नाही तर फसवणुकीचा गुन्हा दाखल होईपर्यंत ते निवृत्तही होतात. सेवानिवृत्त झाल्यावर त्यांना पेन्शनचे नियम लागू होतात आणि त्यामुळे त्यांना कोणत्याही प्रकारच्या आर्थिक दंडापासून संरक्षण मिळते.

संशोधनात असे दिसून आले आहे की मोठ्या कर्ज ऍडव्हान्समध्ये फसवणूक करणे सोपे नाही आणि तरीही ते होतात कारण बँक अधिकारी कर्जदारांशी किंवा काहीवेळा तृतीय पक्ष जसे की वकील किंवा चार्टर्ड अकाउंटंट (CAs) यांच्याशी संगनमत करतात. या अभ्यासात असे आढळून आले आहे की बँकामधील लेखा परीक्षकांना तुलनेने कमी पगार दिला जातो, याचा अर्थ ते त्यांचे काम पूर्ण करण्यासाठी काही प्रमाणात प्रयत्न करतात. तसेच, त्यांच्या प्रशिक्षणाची पातळी आणि त्यांची कौशल्ये देखील अनेक पॅरामीटर्सवर कमी आहेत. परिणामी, लेखापरीक्षक सामान्यतः फसवणुकीच्या सुरुवातीच्या लक्षणांकडे दुर्लक्ष करतात जे अशा कोणत्याही शक्यता ओळखण्यात मदत करू शकतात.

आयआयएम बेंगळूरुने केलेल्या संशोधनानुसार, कौशल्य, आधुनिक तांत्रिक संसाधने आणि कामात उत्साही कर्मचारी नसल्यामुळे खाजगी बँकांच्या तुलनेत या बँकांमध्ये कर्जावर देखरेख ठेवण्याचे कामही खूपच कमकुवत आहे. तसेच, सुरुवातीच्या टप्प्यातच फसवणूक रोखणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना योग्य प्रोत्साहन दिले जात नाही. बँकामधील फसवणुकीच्या वाढत्या घटनांना आळा घालण्यासाठी सरकारने व्यापक उपाययोजना केल्या असल्याचे सरकारचे म्हणणे आहे. यामाठी गेल्या दोन आर्थिक वर्षांत निष्क्रिय कंपन्यांची 3,38,000 बँक खाती बंद करण्यात आली असून आर्थिक गुन्हेगारांच्या मालमत्ता जप्त करण्याच्या तरतुदी बँकिंग कायद्यात जोडण्यात आल्या आहेत. हे चांगले पाऊल असले तरी, फसवणूक करणाऱ्यांना रोखण्यासाठी ते अद्याप अपुरे आहेत. फसवणूक रोखण्यासाठीचे हे उपाय देखील कमी आहेत कारण आर्थिक गुन्हेगारांसाठी जबाबदार व्यक्तींना दोषी ठरवण्यात बँकांना आतापर्यंत फारसे यश आलेले नाही. हे अंशतः फसवणूक कायद्यांची चांगली माहिती असलेल्या तज्ञ आर्थिक तपास अधिकार्यांच्या कमतरतेमुळे आहे आणि फॉरेंसिक अकाउंटिंगच्या बारकाव्याचे ज्ञान आहे. कर्ज फसवणुकीची मोठी प्रकरणे बँकांच्या गटाद्वारे हाताळली जातात. फसवणुकीशी संबंधित माहितीची देवाणघेवाण करताना या बँकामधील समन्वयाचा अभाव आरबीआयच्या लक्षात आला आहे. सरकारने फसवणूक करणाऱ्या बँक कर्मचाऱ्यांशी तसेच सनदी लेखापाल, वकील, लेखा परीक्षक आणि रेटिंग एजन्सी यांसारख्या बँक खात्यांच्या डेटाची फसवणूक करणाऱ्या तृतीय पक्षांविरुद्ध कठोर दक्षतेच्या तरतुदी केल्या पाहिजेत. एका आकडेवारीनुसार, या घोटाल्यांमुळे देशातील सरकारी बँकांचे 22,743 कोटी रुपयांचे नुकसान झाले

आहे. या आर्थिक वर्षात केलेल्या घोषणेनुसार बँकांवर 10.25 लाख कोटीचे बुडित कर्ज आहे. अहवालानुसार, सर्वाधिक फसवणूक आयसीआयसीआय बँकेत झाली असून यानंतर एसबीआयचा क्रमांक येतो. ABG शिपयार्डकडे SBI चे 2,925 कोटी रुपये, ICICI बँकेचे 7,089 कोटी रुपये, IDBI बँकेचे 3,634 कोटी रुपये, बँक ऑफ बडोदाचे 1,614 कोटी रुपये, PNB चे 1,244 कोटी रुपये आणि इंडियन ओव्हरसीज बँकेचे 1,228 कोटी रुपये थकीत आहेत. अनेक बँकांनी अंतर्गत तपासणी सुरू केली, ज्यामध्ये असे आढळून आले की कंपनी वेगवेगळ्या संस्थांना निधी पाठवून बँकांच्या संधाची फसवणूक करत आहे. सीबीआय आरोपींच्या घराचीही शडती घेत असल्याचे सूत्रांनी सांगितले. एनपीए बऱ्याच प्रमाणात नियंत्रित केले जाऊ शकतात, परंतु ते पूर्णपणे काढून टाकणे अशक्य आहे. NPA पातळी 2021 मध्ये 7.5 टक्क्यांवरून मार्च 2022 मध्ये 11.2 टक्क्यांपर्यंत वाढू शकते. या बुडित कर्जांपैकी कॉर्पोरेट कर्जाचा वाटा सुमारे ७० टक्के आहे, तर किरकोळ कर्ज, ज्यात गृहकर्ज, गृहकर्ज आणि वैयक्तिक कर्ज यांचा समावेश होतो, त्यांचा वाटा फक्त चार टक्के आहे. बँकांना वाचवण्यासाठी कॉर्पोरेट क्रेडिट दक्षता आवश्यक आहे.

निष्कर्ष:

एकूण फसवणुकीच्या 12 टक्के प्रकरणांमध्ये बँक कर्मचाऱ्यांचा सहभाग असल्याचे समोर आले आहे. बंद कंपन्यांच्या खात्यांमध्ये, कंपन्यांचे संचालक बँकांशी संगनमताने व्यवहार करतात आणि घोटाळे करतात. जर सरकारला फसवणुकीच्या धोक्याला आळा घालायचा असेल, तर त्यांनी अखिल भारतीय सेवांच्या धर्तीवर आर्थिक फसवणूक शोधण्यासाठी एक स्वतंत्र आणि विशेष फ्रेमवर्क तयार करण्याचा विचार केला पाहिजे, ज्यामध्ये आर्थिक आणि कायदेशीर ज्ञान असलेल्या सर्वात योग्य अधिकाऱ्यांनी सुसज्ज आहे. त्यांना दिलेल्या मुदतीत आर्थिक अनियमितेचा तपास यशस्वीपणे पूर्ण करण्यासाठी सक्षम करण्यासाठी त्यांना प्रशिक्षण दिले पाहिजे. मोठ्या प्रकल्पांसाठी कर्ज देण्यापूर्वी बँकांनीही अंतर्गत रेटिंग एजन्सी स्थापन करून त्याचे अत्यंत काटेकोरपणे मूल्यांकन केले पाहिजे. प्रकल्प मूल्यापेक्षा व्यवसाय मॉडेलवर आधारित असावे आणि कंपनीच्या ब्रँड किंवा पतपात्रतेवर परिणाम न करता संपूर्ण योजना विहित प्रक्रियेनुसार काटेकोरपणे अंमलात आणली पाहिजे.

संदर्भ

- <https://www.bloomberquint.com/business/rbi-annual-report-2019-20-bank-frauds-more-than-double>
- [https://www.ijbmi.org/papers/Vol\(5\)7/version-2/A05720109.pdf](https://www.ijbmi.org/papers/Vol(5)7/version-2/A05720109.pdf)
- https://www.iimb.ac.in/sites/default/files/2018-07/WP_No_505.pdf
- <https://www.ijitee.org/wp-content/uploads/papers/v8i7s2/G10370587S219.pdf>
- <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/in/Documents/finance/in-fa-banking-fraud-survey-noexp.pdf>
- <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/in/Documents/finance/in-finance-DeloitteIndiaBankingFraudSurveyIII-noexp.pdf>
- https://cvc.gov.in/sites/default/files/new/111_0.pdf
- <https://blog.ipleaders.in/bank-frauds-in-the-digital-banking-system-today-and-its-impact-on-indian-economy-a-case-study-and/>
- <https://rbidocs.rbi.org.in/rdocs/Speeches/PDFs/DGKCAF290713.pdf>
- <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2019/05/the-multi-faceted-threat-of-fraud-are-banks-up-to-the-challenge-fs.html>
- <https://www.legalserviceindia.com/article/I261-Bank-Frauds.html>
- https://www.svpnpa.gov.in/images/npa/pdfs/CompletedResearchProject/25_analyticalstudybankfrauds.pdf
- <http://www.jcreview.com/admin/Uploads/Files/61a8c9bf6c2ac4.16325992.pdf>
- <http://www.tjprc.org/publishpapers/2-39-1403249767-Information%20systems%20-%20IJISMRD%20-%20-%20Reasons%20of%20banking%20fraud%20-%20-%20-%20Sukanya%20Kandu.pdf>
- <https://www.xajzkjdx.cn/gallery/48-dec2019.pdf>